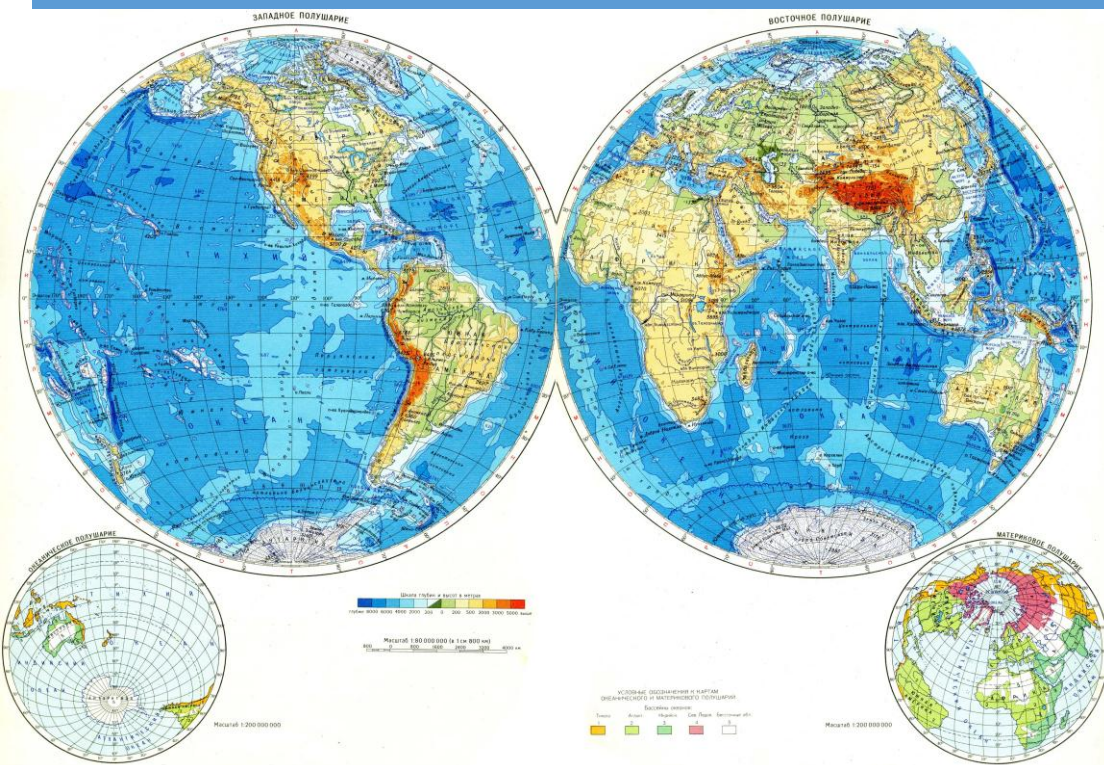

GEOGRAFIK MA'LUMOTLAR TO'PLAMI

Ushbu ilmiy risola geografiya faniga qiziquvchilar,
abituriyentlar hamda xalq ta'limi muassasalari pedagoglari
uchun mo'ljallangan

O.Q. TOBIROV

**GEOGRAFIK
MA'LUMOTLAR
TO'PLAMI**

2017-yil

O.Q. Tobirov Geografik ma'lumotlar to'plami. 2017-yil.

Ushbu ilmiy risolada geografiya fanining umumiy tushunchalari haqida umumiy ma'lumotlar berilgan. Unda materik va okeanlar, geografik qobiqning tarkibiy qismlari va dunyo mamlakatlariga tegishli bo'lgan qiziqarli va ilmiy ma'lumotlar yangi statistik hamda jadvallar asosida tayyorlangan. Ilmiy risola umumta'lim maktablari, akademik-litsey va kasb-hunar kollejlarining darsliklaridagi ma'lumotlar asosida tuzilgan. To'plam pedagog xodimlar hamda o'quvchilari bilan birgalikda oliy o'quv yurtiga kiruvchilar, fan olimpiadasi va bilimdonlar bellashuvlari ishtirokchilari va keng kitobxonlar uchun ilmiy risola sifatida tavsiya etiladi.

Ilmiy risola Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika Inistituti o'quv-uslubiy kenggashining 2017 yil 23-fevral 7-sonli yig'ilishida tasdiqlangan va nashrga tavsiya etilgan.

Tuzuvchi: O.Q. Tobirov - QDPI Tabiiy fanlar fakulteti geografiya o'qitish metodikasi ta'limi yo'nalishi 3-kurs talabasi.

Ilmiy maslahatchi

va taqrizchi: L.M. Abdunazarov – QDPI Geografiya o'qitish metodika kafedrasida katta o'qituvchisi.

Taqrizchi: N. Erkaboyeva – QDPI pedagogika-psixologiya fakulteti dekani, dotsent, pedagogika fanlari doktori.

TOBIROV ODILJON QOBILJON O'G'LI

1992-yil 15-iyunda Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani Katta-Tagob qishlog'ining ishchi oilasida tug'ilgan.

2014-yil Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya o'qitish metodikasi ta'limi yo'nalishiga o'qishga qabul qilindi. Hozirda ushbu yo'nalishning 3 kurs talabasi. O'qish davomida ilmiy rahbari L.M. Abdunazarov rahbarligida Respublika miqiyosida o'tkazilgan ilmiy-amaliy seminarlar, ko'rik-tanlovlar va tadbirlarda faol ishtirok etib kelmoqda hamda ko'plab yutuqlarga erishdi. 2015-yilda o'tkazilgan "Iste'dod" jamg'armasining "XXI asr – intellektual avlod asri" shiori ostida o'tkazilgan hududiy konferensiyada I darajali diplom bilan taqdirlanib Respublika bosqichida faol ishtirok etdi. 2016-yilda talabalar o'rtasida Geografiya fani bo'yicha o'tkazilgan Respublika fan olimpiadasida faxrli II o'rinni egalladi.

Hozirgi kunga qadar ilmiy rahbari bilan birgalikda o'quv qo'llanma, 25 dan ortiq respublika va xalqaro jurnallarda ilmiy-uslibiy maqola va tezislari chop etilgan.

Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bog'liqdir. Biz bunday o'tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak.

Islom Karimov

KIRISH

Yoshlarni mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurash ruhida tarbiyalashda, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ta'lim-tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, ularni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish katta ahamiyatga ega.

Chunki taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk, texnikaviy bilimlar va murakkab texnologiyani egallagan, irodasi baqquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli odamlar hal etadi.

Ilm-fan, madaniyat va ma'rifat har qanday mamlakatni yuksaklikka ko'taradi, uning taraqqiyotini ta'minlaydi, kelajagini oldindan ko'rsatib beradi. Eng muhimi - ilm-ma'rifat insonni komillik sari yuksaltiradi. Ta'lim-tarbiyaga ahamiyat berish – bu kelajak haqida qayg'urish, mamlakat va xalq istiqbolini o'ylash demakdir. Mamlakatimiz kelajagi esa kadrlar tayyorlashga bevosita bog'liqdir. Bu to'g'rida birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov o'rinli ta'kidlaganlaridek: “Ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi Asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qo'llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir”.

Geografiya - Yer yuzining tabiati, aholisi va uning xo'jaligini o'rganadigan fandir. Bu fan bizga yer yuzi haqida ko'plab bilimlarni egallashimizga yordam beradi. Qo'lingizdagi o'quv uslubiy qo'llanma sizlarga materiklar va okeanlar haqida chuqur bilim olishingiz yordam beradi.

MATERIKLAR

NOMLARI	MAYDONI (orollar bilan mln.km. ²)	DENGIZ SATXIDAN ENG BALAND NUQTALARI (m)
YEVROSIYO	54.4	8 848
AFRIKA	30.3	5 895
SHIMOLIY AMERIKA	24.2	6 194
JANUBIY AMERIKA	17.8	6 960
AVSTRALIYA VA OKEANIYA	8.9	2 228
ANTARKTIDA	13.2	5 140

QURUQLIKDAGI ENG PAST BOTIQLAR

№	Nomi	Chuqurligi (m)	Joylashgan o'rni
1	O'lik dengiz (Gxor)	-405 m	Yevrosiyo
2	Turfon	-154 m	Yevrosiyo
3	Assal ko'li	-153 m	Afrika
4	Kattara	-133 m	Afrika
5	Qoragiyo	-132 m	Yevrosiyo
6	Ajal vodiysi	-86 m	Shim.Amerika
7	Valdes yarim oroli	-40 m	Jan.Amerika

DUNYODAGI ENG KATTA G'ORLAR

№	Nomi	Uzunli gi	Joylashgan o'rni
1	Aysrizenvelt	42 km	Avstriya Alp tog'lari
2	Grinbrayer	24.3	AQSH, G'arbiy

.		km	Virjinyia
3.	Domida-Bradera	20 km	Slovak karsti
4.	Juel	107.2 km	AQSH, Janubiy Dokota
5.	Zolushka	75.0 km	Rossiya Podoliya qirlari
6	Kransaya	13.1 km	Tog'li Qrim
7.	Kaptakon	6.05 km	O'rta Osiyo Zarafshon
8.	Krivchenskaya	18.8 km	Rossiya Podoliya qirlari
9.	Optimicheskaya	147.0 km	Rossiya Podoliya qirlari
10.	Ozernaya	104.4 km	Rossiya Podoliya qirlari
11.	Onvil	19.2 km	AQSH Alabama shtati
12.	Postayna	15 km	Serbiya
13.	Santo-Tomas	16 km	Kuba
14.	Tantalov	16 km	Avstriya Alp tog'lari
15.	Flint-Rijmamont	36.21 km	AQSH, Kentukki shtati
16.	Xellox	139.8 km	Shveysariya Alp tog'lari

DUNYODAGI ENG UZUN G'ORLAR

N	Nomi	Uzunligi (m)	Joylashgan o'rni
1.	Mamontov	565 m	AQSH Apachi tog'i
2.	Optimicheskaya	144 m	Rossiya Podoliya qirlari
3.	Xellox	129.5 m	Shveysariya Alp tog'lari

DUNYODAGI ENG CHUQUR G'ORLAR

N	Nomi	Uzunligi	Joylashgan o'rni
----------	-------------	-----------------	-------------------------

		(m)	
1.	Angiyul	980	Fransiya
2.	Abisso-G'ortoni	980	Italiya Alp tog'lari
3.	Antro-del Korkiya	805	Italiya Alp tog'lari
4.	Guff Berje	1198	Fransiya
5.	Jan-Bernar	1455	Fransiya
6.	Kievskaya	1082	Uz MDH. Qirqtov platosi
7.	Karakos	680	Italiya
8.	Pyer-Sen-Martin	1328	Fransiya, Ispaniya, Grineya
9.	Paja-Bella	689	Italiya Alp tog'lari
10.	Snejnaya	700	Rossiya, Kavkaz, Bzibi tizmasi

YEVROPA

Nomi	Joylashgan o'rni	Chuqurligi, m
Jan-Bernar	Fransiya-Alp tog'i	1535
Snejnaya	Rossiya-Gruziya-Kavkaz	1370
Sen Marten	Fransiya-Ispaniya-Preneya	1342
Ruertos-de-Ilyamiya	Ispaniya-Preneya	1338
Xuatulla	Meksika	1252
Berje	Fransiya-Alp tog'i	1241
Ilyuxin	Gruziya-Kavkaz tog'i	1220
Shversistem	Avstriya-Alp tog'i	1219
Qirqtog'	O'zbekiston	950

TOG' TIZMALARI

Tog' tizmalari	Unga kiruvchi tog'lar	Eng baland cho'qqilari
Alp	Shim.Alp, Dolomitov Alp, Karniy Alp, Nizniy	Monblan 4807 m

	Bauren Retiy Alpi, Bern Alpi	
Apenin	Kalabriy-Apennin Rudniye	Korka 2914 m
Atlas	Baland Atlas,Anti Atlas, Ar-rif Atlas, Sahroi Kabir Atlasi	Tubkal 4165 m
And	Koldilyera –de-Merida, Vserra-de-Perixa, Kordilyera	
Appalachi	Takonik,Kotr-Dom, Grin-Mauntin, Adirondak	Mitchel 2037 m
Braziliya yassi tog’ligi	Sera-Jerol, Sera-du-Eskunasu, Sera-Doroda	Bandeyra 2890 m
Verxonyanskiy	Ko’lar, Suntar, Xoyata, Satte-Daban	Muss-Xaya 2959 m
Dekan yassi tog’ligi	Sharqiy Gat, G’arbiy Gat	Anaymudi 2698 m
Drakon	Kata Karru, Verxnee Karru	Tabaka-Katlenka 3482 m
Janubiy Alp	Ruaxine,Raunumura, Inlend-Kaykura	Kuka 3794 m
Kordilyera	Buyuk tekislik77 lar,Qoyali to’glar, Kirgoz tizmasi, Bruka Sera, Nevada, Sharqiy Sera Madre	Makkenli 6194 m
Karpat	Shimoliy Karpat, Janubiy Karpat, Rodopi, Stara, Planina	Gerloxovski Shtit 2655 m
Kavkaz	Samur, Bog’oz svanet, Kodor Stalisti	Elbrus 5642 m
Kunlun	Arkatag, Kukushuli	Ulug’ muz tog’ 7720 m
Oltoy	Mongoliya-Oltoy, Robiy-Oltoy, Xingay	Beluxa 4606 m
Ou	Abukuma, Kitakami, Deva	Fudziyama 3776 m
Priniy	Mar-Kardilera, Sera-Marona, Kordilera-Batiko, Kantabriy, Kordilera, Subbetina	Mulasen 3478 m
Pontiy	Kyure, Kyorouglu	Kachkar 3937 m
Pennin	Kembriy	Skoundon 1085 m
Rakxayyan		Viktoriya 3053 m
Skandinaviya	Manselka, Oukaselka, Finmarken, Yutuxiy men	Gelixipiggen 2469 m

Sredinniy	Penjina Vostochniy	Klyuchi-Sopkasi 4750 m
Tyanshan	Teriskiy, Talas Olatovi, Qirg'iz Kitmon, Narat, Kaliktau, Ko'kshagalatov	G'alaba 7439 m
Ural	Obe sharqiy Soledi, Pripoya, Ural Poyasoye Kamen	Xalq 1894 m
Xingan	Katta Xingan, Kichik Xingan, Pugtalyon, Chjanguanmaylin, La-Oelin, Vandashan, Yakeshan, Ilxuri-Amin	Fukashan 1656 m
Ximolay	Kenduanshan, Aylaoshan	Jomolungma 8848 m
Xodjar		Sham 3019 m
Sharqiy Avstraliya	Avstraliya, Akvki Penslend, Obern ekspedeshen, Liverko'l, Chesterton, Nyu-Inglend, Uarrego	Kosyushko 2228 m
Sharqiy Afrika yassi tog'ligi	Mitumba	Klimanjaro 5895 m

YER QOBIQLARI

- ❖ Endogen jarayonlarga - vulqonlarning otilishi, zilzilalar va tog'larning ko'tarilishi kiradi.
- ❖ Ekzogen jarayonlarga - nurash, eroziya, surilmalar, o'pirilishlar, sellar, muz va shamollarning ishi kiradi.

TABIAT KOMPLEKSLARI

- ❖ Geografik qobiqning komponentlari - relyef, tog' jinslari, suv, havo, tuproq, o'simlik va hayvonlar yer sharining turli qismlarida har-xil bo'lib o'ziga xos tabiiy komplekslarni vujudga keltiradi.

BUYUK NOMLAR VA BUYUK KASHFIYOTLAR

YILLAR	NOMLAR	QILGAN KASHFIYOTLAR
Era.avv IV asr	Aristotel	Yerning sharsimonligi haqida fikr yuritgan.
Era.avv III-II asr	Erotosfen	Yerning dastlabki o'lchamlari va xaritalarini yaratgan.

995-yil	Abu-Rayxon Beruniy	Yerning o'lchamlari haqida tadqiqotlar qilgan. Globus yasagan.
X asr	Ahmad Farg'oniy	Yer o'lchamlari, kanallar qazish bo'yicha tadqiqotlar qilgan.
1271-1295-yillar	Marko Polo	Xitoyga sayohat qilgan birinchi yevropalik.
1492-yil	Martin Bexaym	Bizning davrimizgacha yetib kelgan globusni yasagan.
1492-yil	Xristofor Kolumb	Amerikani kashf etgan.
1497-1499-yillar	Vasko da Gama	Afrikani aylanib Hindistonga brogan.
1519-1521-yillar	Fernan Magellan	Dunyoni aylanasi bo'ylab birinchi sayohat qilgan.
1606-yil	Vilyam Yanszon	Avstraliyani kashf etgan.
1648-yil	Semyon Dejnev	Shimoliy Muz va Tinch okeanlari o'rtasidagi bo'g'ozni kashf etgan.
1768-1779-yillar	Jeyms Kuk	Dunyo bo'ylab 3 marta sayohat uyushtirgan.
1820-yil	Belinsgauzen va Lazarev	Antarktidani kashf qilgan
1871-1883-yillar	N.N. Mikluxo-Maklay	Yangi Gvineyada etnografik tadqiqotlar qilgan.
1870-1885-yillar	N. Prejevalskiy	Markaziy Osiyoni tekshirgan.
1909-yil	Robert Piri	Shimoliy qutbga birinchi bo'lib borgan.
1911-yil	Raul Amundsen	Janubiy qutbga birinchi bo'lib brogan.
1957-yil	"VITYAZ" Milliy tadqiqot kemasi	Okeandagi eng chuqur botiqni aniqlagan.

MASSHTABLAR

- ❖ Mayda masshtablar - 1: 1 000 000 va undan mayda
- ❖ O'rta masshtablar - 1: 200 000 dan 1: 1 000 000 gacha
- ❖ Yirik masshtablar - 1: 10 000 dan 1: 200 000 gacha

PLAN VA GEOGRAFIK XARITALARNI TUZISH UCHUN ZARUR BO'LGAN ASBOBLAR

1. Uzunliklarni o'lchashda qo'llaniladigan asboblari.
2. Burchaklarni o'lchash asboblari

3. Balandliklarni o'lchash asboblari
4. Aralash asboblari
5. Boshqa asboblari

N	ASBOBLAR TURI	XUSUSIYATLARI
1.	O'lchov lentalari	Masofalarni aniqlashda
2.	Kuruvimetr	Planda egri chiziqlarning uzunligini o'lchash uchun.
3.	Teodolit	Aniq o'lchash ishlari uchun.
4.	Kompas	Tomonlarni aniqlash.
5.	Nivelerlar	Nuqtalar balandligini o'lchash uchun
6.	Toxometr	Yo'nalishlarning vertical va gorizontal burchaklarini o'lchash uchun.
7.	Kiprechel	Masofalar, balandliklar burchaklarini o'lchash.
8.	Eklimetr	Balandlik burchaklarini o'lchash.
9.	Shovun	Vertical xolatini aniqlash uchun.
10.	Shayton	Gorizontal xolatini aniqlash uchun

XARITALARNING ISHLATILISHIGA KO'RA TURLARI

XARITALARNING TURLARI	ISHLATILISHI
Ilmiy-ma'lunotnoma xaritalar	Ilmiy tadqiqotlar va boshqa aniq ma'lumotlar olish
Madaniy-ma'rifiy va targ'ibot xaritalar	Keng omma uchun bilim va g'oyalarni targ'ib qilish uchun
Texnik xaritalar	Obyektlarni u yoki bu texnik vazifalarni tasvirlash uchun
O'quv xaritalar	Geografiya, geologiya, tarix va boshqa fanlarni o'rganishda
Turizm xaritalar	Turizm obyektlarini tasvirlash uchun

XARITOGRAFIYADAGI GEOGRAFIK KASHFIYOTLAR

YILLAR	NOMLAR	VOQEALAR
Eramizgacha II asr	Gipparx	Geografik kengliklarni dastlabki o'lchash(darajalarda)
Eramizgacha V asr	Y.Knidskiy	Joyning geografik kengligini dastlab aniqlash
Eramizning 274-194-yillar	Erotosfen	Fanga "Geografiya" "Kenglik" "Uzunlik" tushunchalarini dastlab kiritgan
Eramizgacha II asr	Ptolomey	Geografik xaritani yaratadi va uning asosida 8000 ta joyning geografik koordinatalarini aniq ko'rsatadi
973-1048-yillar 980-1037-yillar	Beruniy va Ibn Sino	Geografik uzunliklarni aniqlaydilar. Ular qoldirgan ma'lumotlar hozirgiga juda yaqin
1512-1594-yillar	Merkator	Xaritografik andozalarni yaratadi

QURUQLIKKA XOS:

0 m dan past	-	to'q yashil
0-100 m	-	yashil
100-200 m	-	och yashil
200-500 m	-	och sariq
500-1000 m	-	to'q sariq
1000-2000 m	-	och jigarrang
2000-3000 m	-	jigarrang
3000-5000 m	-	to'q jigarrang
5000 m	-	juda to'q jigarrang

OKEANGA XOS:

0-200 m	-	och xavo rang
200-1000 m	-	xavo rang
1000-2000 m	-	to'q xavo rang
2000-4000 m	-	och ko'k rang
4000-6000 m	-	ko'k rang
6000 m dan chuqur	-	to'q ko'k

- ❖ Xaritalar va planlarda bir xil shartli belgilar bilan: daryolar tasvirlanadi.
- ❖ Zavodlar tabiiy xaritalarda tasvirlanmaydi.
- ❖ Ekvatorial radius qutb radiusidan kata.
- ❖ Ural tog'lari Toshkentdan shimolda joylashgan.
- ❖ London O'rta dengizdan shimol tomonda.
- ❖ Pekin shahri Toshkentdan janub tomonda joylashgan.

- ❖ Termiz janubroqda joylashgan shahar.

QO'SHIMCHA MA'LUMOT:

- ❖ Quyosh o'zining sayyoralari bilan galaktika markazi atrofini 180 mln yilda bir marta aylanib chiqadi.
- ❖ Quyosh markazida harorat 16-20 mln daraja, tashqarisida esa 6000 ming darajaga teng.
- ❖ Quyosh yerdan 1 mln 300 ming marta kata.
- ❖ Quyoshni tarvuz deb tasavvur qilsak, Yerni kichik tariq deyish mumkin.
- ❖ Yerdan Quyoshgacha bo'lgan masofa 150 mln km.
- ❖ Eng tez uchar raketada Quyoshga borib kelish uchun 1 yil vaqt kerak bo'ladi.
- ❖ Quyosh har sekundda 4 mln tonna massasini yo'qotadi.
- ❖ Quyosh tizimida 8 ta sayyora va uning atrofida 60 dan ortiq tabiiy yo'ldoshlar, 50 mingga yaqin asteroid, 2 mingga yaqin kometa bor.
- ❖ Quyoshdan tarqalayotgan nur 1 soniyada 300 ming km tezlikga ega. U yerga 8.5 daqiqada yetib keladi.
- ❖ Bizga ko'rinib turadigan eng yorug' yulduz Venganing yorug'ligi Yerga 26 yilda yetib keladi.
- ❖ Bizni o'rab turgan yulduzlar olami 88 ta turkumga bo'linadi.
- ❖ Ota-bobolarimiz yulduzlarni chiroyli nomlar bilan atagan: "Katta Ayiq", "Aravakash", "Orion", "Kassiopeya", "Gerkules", "Tovus", "Jannat qushi" va hokazo.
- ❖ 1961-yil 12-aprelda inson birinchi marta koinotga parvoz qildi. Shu kuni Yuriy Gagarin "Vostok" kemasida Yer atrofini 1 soat 48 daqiqada aylanib chiqdi.
- ❖ Ba'zi sayyoralarni bobolarimiz quyidagicha ataganlar: Merkuriy-Ustroid, Marsni-Mirrix, Venerani-Zuxra, Yupiterni-Mushtariy, Saturnni-Zuhal deb yuritishgan.
- ❖ Quyoshga eng yaqin sayyora Merkuriy.
- ❖ Quyoshdan eng uzoq sayyora-Neptun.
- ❖ Quyosh atrofini aylanishi eng qisqa sayyora –Merkuriy, 88 kun.
- ❖ Eng kata asteroid-Serera, diametri 77 km.
- ❖ Quyosh atrofida 2 ming kometa aylanadi.
- ❖ Yerga eng yaqin bo'lgan osmon jinsi Oydan yorug'lik nuri 1.5 sekundda yetib keladi.
- ❖ Oy Yerga eng yaqinlashganda masofa 364 440 km, eng uzoqlashganda esa 405 400 km bo'ladi.
- ❖ Oy koinotda Yerga nisbatan g'arbdan-sharqqa tomon harakat qiladi va Yer atrofini 27 kun 8 soatda aylanib chiqadi.
- ❖ Oyning sirtida kunduzi 120°C issiq, kechasi 160° C sovuq bo'ladi.
- ❖ 1959-yilda Yerdan uchirilgan fazo kemasi Oyga qo'ndi.
- ❖ 1969-yilda AQSH lik astronavi Armstrong va Oldrijlar birinchi bo'lib oyga qo'ndilar.
- ❖ Eng katta yulduzlar Quyoshdan juda katta bo'ladi: Masalan: Betelz yulduzi radiusi Quyosh radiusidan 400 marta katta.

- ❖ Yulduzlar rangiga ko'rab oq, ko'kish, sariq va qizil turlarga bo'inadi. Bizning Quyosh sariq yulduzdir.

SAYYORALAR HAQIDA MA'LUMOT.

Sayyoralar nomi	Quyoshdan o'rtacha uzoqligi, mln.km	Ekvator diametric yerga nisbatan	Quyosh atrofida Aylanish davri	O'z o'qi atrofida Aylanish davri	Tabiiy yo'ldoshlar soni
Merkuriy	58	0.38	88 kun	88 kundan Kam	0
Venera	108	0.97	224.7 kun	-----	0
Yer	150	1.0	365.2 kun	23 soat 56 daqiqa	1
Mars	228	0.53	687 kun	24 soat 37 daqiqa	2
Yupiter	778	11.26	11 yil 315 kun	10 soat 14 daqiqa	16
Saturn	1428	9.45	29 yil	10 soat 42 daqiqa	21
Uran	2870	4.19	84 yil 7 kun		15
Neptun	4500	3.89	164 yil 280 kun	15 soat	8

- ❖ Yer o'z o'qi atrofida 23 soat 56 daqiqa 4 soniyada aylanib chiqadi.
- ❖ Yer shari yuzasi 24 soat mintaqasiga ajratilagan va har bir mintaqaga bir-biridan 1 soatga farq qiladi.
- ❖ Toshkent 4-soat mintaqasida, Tokio va Sidney shaharlari 10-soat mintaqasida joylashgan.

YERNING O'Z O'QI ATROFIDA AYLANISHI:

22-iyunda Quyosh Yer sharining turli qismlarida yorug'lik sohib turishi:

Shimoliy qutb doirasida	-	24 soat
60° shimoliy kenglikda	-	18 soat 30 daqiqa
40° shimoliy kenglikda	-	14 soat 51 daqiqa
20° shimoliy kenglikda	-	13 soat 13 daqiqa
20° janubiy kenglikda	-	10 soat 46 daqiqa
40° janubiy kenglikda	-	9 soat 11 daqiqa
60° janubiy kenglikda	-	5 soat 40 daqiqa
Janubiy qutb doirasida	-	0 soat

- ❖ Qutb kechasi shimoliy qutbda 179 sutka, janubiy qutbda esa 186 sutka davom etadi.

- ❖ Qutb kunduzi shimoliy qutbda 186 sutka, janubiy qutbda esa 179 sutka davom etadi.

TOG' JINSLARI HAMDA MINERALLARNING HOSIL BO'LISH JARAYONI VA FOYDALANILISHI.

Hosil bo'lish jarayoni	Jinslardan namunalar	Ishlatilishi
I. Magmatik 1. chuqurlikdagi 2. yer betiga chiqqan	Granit, gabbro, basalt Diabaz Pemza	Qurilish va dekorativ material. Mustahkam qurilish materiali. Qurilish materiali. Siliqlash oson bo'lgan materiallar.
II. Cho'kindi jinslar 1. chaqiq jinslar 2. kimyoviy, biologik jinslar	Qumtosh, qum, gilli slanes Loy, qum Gips, bo'r, oxaktosh, torf, ko'mir	Qurilish materiali, idish, gips, o'tga chidamli g'isht tayyorlanadi. Qurilish materiallari, o'g'it, yonilg'I, kimyoviy moddalar
III. Metamorfik jinslar	Marmar, gneys, kvarst.	Qurilish va bezak materiallar, qurilish materiallar, o'tga chidamli materiallar.

ZILZILA DARAJASI

Ballar	Zilzila kuchi	Qisqacha ta'rifi
1	Sezilmaydi	Faqat seysmik asboblari bilan qayd etiladi.
2	Juda kuchsiz	Ko'pchilik sezmaydi. Sokin vaziyatdagi odamlarga sezadi.
3	Kuchsiz	Bino ichidagi ayrim odamlarga sezadi.
4	Sezilarli	Bino ichidagi odamlarning ko'pchiligi sezadi. Uydagi jihozlarning harakatga keladi.
5	Kuchsizroq	Bino va mebel tebranadi. Uyqudagilar uyg'o-nib ketadi.
6	Kuchli	Hamma sezadi. Ko'pchilik tashqariga chiqishga oshiqadi, ba'zi buyumlar turgan yeridan tushib ketadi, ba'zi uylarda suvoqlar ko'chib tushadi.
7	Juda kuchli	Imoratlar shikastlanadi, g'ishtli devorlar yoriladi. Xom g'isht va paxsadan qurilgan ba'zi uylar buziladi, tog'larda ba'zan qoyalar ko'chadi.
8	Vayron qiluvchi	Imoratlar kuchli shikastlanadi, tog'larda surilmalar yuz beradi.

9	O'ta vayron qiluvchi	G'isht, betondan ishlangan uylar butunlay yoki qisman buziladi, yer osti quvurlari uziladi. Qoyalar qulab, tepaliklar suriladi, yerdagi yoriqlarning eni 10 sm gacha boradi.
10	Yakson etuvchi	Yer yuzida katta (eni 1 m gacha) yoriqlar paydo bo'ladi. To'g'on va qirg'oq dambalari ishdan chiqadi, temiryo'llar bukiladi. Yangi ko'llar paydo bo'ladi.
11	Halokatli	Yer yuzida keng va chuqur jarliklar hosil boiadi, yer vertikal va gorizontal yo'nalishda silkinadi. Tog'larda qoyalar ag'dariladi, ko'priklar, to'g'on, temiryo'llar butunlay buziladi.
12	O'ta halokatli	Yer qiyofasi, relyefi o'zgaradi. Yer yuzi burmalanadi, baland qoyalar ag'dariladi, daryolar o'zanini o'zgartiradi.

YER SHARIDAGI HARAKATDAGI VULQONLAR.

№	NOMI	BALANDLIGI (m)	MATERIKLAR VA QIT'ALAR	MAMLAKAT
	Gualyatiri	6 060	Janubiy Amerika	Chili
	Laskar	5 990	Janubiy Amerika	Chili
	Kotopaxi	5 897	Janubiy Amerika	Ekvador
	Orisaba	5 747	Shimoliy Amerika	Meksika
	Ubinas	5 642	Janubiy Amerika	Peru
	Popokatepetel	5 452	Shimoliy Amerika	Meksika
	Ruis	5 380	Janubiy Amerika	Kolumbiya
	Sangay	5 452	Janubiy Amerika	Ekvador
	Klyuchi Sopkasi	4 750	Osiyo	Rossiya
	Meru	4 565	Afrika	Tanzaniya
	Vrangel	4 268	Shimoliy Amerika	AQSH (Alyaska)
	Mauna-Loa	4 171	Afrika	Kamerun
	Fudziyama	3 776	Osiyo	Yaponiya
	Talbachik	3 676	Osiyo	Rossiya
	Semeru	3 676	Osiyo	Indoneziya
	Etna	3 340	Yevropa	Italiya
	Gekla	1 491	Yevropa	Islandiya

VULQONLAR HAQIDA BA'ZI MA'LUMOTLAR.

- ❖ Yer sharida 800 ga yaqin harakatdagi vulqon bor.
- ❖ Vulqonlarning 80 % Tinch okean mintaqasida joylashgan.
- ❖ Vulqonlarga boy mamlakatlar: Indoneziya, Rossiya, Yaponiya, AQSH, Chili.

- ❖ 1893-yilda Karakatau vulqonining otilishi tufayli uning kuli 50 km balandga ko'tarigan. Kullar 5500 km masofaga tarqalgan.
- ❖ Vezuviy 79 yilda to'satdan otilib Pompey va Gerkalanum shaharlarini yo'q qilib tashladi.
- ❖ Eng uzun vulqon lavasi Islandiyadagi Lani vulqoni 1783-yil otilganda kuzatilgan, uning lava oqimi uzunligi 65-70 km yetgan.

DUNYODAGI ENG BALAND TOG' TIZMALARI.

N	Materik	Tog' tizmasi	Cho'qqisi	Balandligi (m)
1	Osiyo	Himolay	Jomolungma	8 848 m
2	Yevropa	Alp	Monblan	4 807 m
3	Janubiy Amerika	And	Akonkagua	6 960 m
4	Shimoliy Amerika	Kordilyera	Mak-Kinli	6 193 m
5	Afrika	Sharqiy Afrika yassi tog'ligi	Klimanjar	5 895 m
6	Antarktida	Elsuert	Vinson	5 140 m
7	Avstraliya	Avstraliya Alp tog'lari	Kosyushko	2 230 m

- ❖ Dengiz satxidan 500 m baland ko'tarilgan quruqlik qismlari tog'lar deb yuritiladi.
- ❖ 500 m dan 1000 m gacha bo'lgan tepaliklar past tog'lar, 1000 m dan 2000 m gacha o'rtacha balandlikdagi tog'lar, 2000 m dan oshsa baland tog'lar deyiladi.

DUNYONING YIRIK TEKISLIKLARI.

N	Nomi	Materik	Maydoni
1	Amazonka pasttekisligi	Janubiy Amerika	5 mln.km. kv
2	Sharqiy Yevropa tekisligi	Yevrosiyo	4 mln.km. kv
3	O'rta Sibir yassi tog'ligi	Yevrosiyo	3.5 mln.km. kv
4	Arabiston yassi tog'ligi	Yevrosiyo	2 mln.km. kv
5	G'arbiy Sibir asttekisligi	Yevrosiyo	2 mln.km. kv
6	Tibet yassi tog'ligi	Yevrosiyo	2 mln.km. kv

7 .	Buyuk tekisliklar	Shimoliy amerika	1.2 mln.km. kv
8 .	Brazilya yassi tog'ligi	Janubiy Amerika	1 mln.km. kv
9 ..	Turon pasttekisligi	Yevrosiyo	1 mln.km. kv dan oshadi

- ❖ Tekisliklar balandligiga ko'ra farqlanadi. Amazonka pasttekisligi yer sharidagi eng katta pasttekislik hisoblanadi.
- ❖ Pasttekisliklar ocean sathidan past bo'lsa ularni botiq deb yuritiladi. Masalan Kaspiy bo'yi pasttekisligi okean sathidan 28 metr pastda joylashgan.
- ❖ 200-500 m gacha bo'lgan joylar balandliklar yoki qirlar 500 m dan baland joylar esa past tog'lar deb ataladi.
- ❖ Har qanday mamlakatning butun xalq xo'jaligida ishlatiladigan foydali qazilmalarning 70 % I mineral xom-ashyolarga to'g'ri keladi.
- ❖ Energiya va issiqlikning 95 % yoqilg'I foydali qazilmalardan olinadi.
- ❖ O'zbekistonda 2700 dan ortiq foydali qazilma konlari mavjud. Ularning umumiy bahosi 33 trln AQSH dollariga teng.

YER SHARIDAGI ENG UZUN G'ORLAR.

№	NOMI	JOYLASHGAN O'RNI	UZUNLIGI (km)
1.	Flint-Mamont	AQSH, Kentuk	530
2.	Optimistik	Ukraina, Podolya	157
3.	Xellox	Shveysariya	133
4.	Jewel	AQSH, Janubiy Dakota	118
5.	Ozernaya	Ukraina, Podolya	107
6.	Oxo buarenya	Ispaniya Burgos	86
7.	Trombatizimi	Fransiya,Pirenya	80
8.	Zolushka	Ukraina	76

- ❖ Yer po'stining 90 % moddasi asosan 8 ta kimyoviy elementdan tashkil topgan. Bular: kislorod,kremniy,albininiy,temir,kalsiy,natriy,magniy

ENG CHUQUR BOTIQLAR

N	NOMI	JOYLASHGAN O'RNI	DENGIZ SATHIGA NISBATAN CHUQURLIGI (m)
1 .	O'lik dengiz	Isroil,Iordaniya	-405
2	Tiveriad	Isroil,Suriya	-209

.	ko'li		
3	Turfan botig'i	Xitoy	-155
4	Afar	Jibuti	-153
5	Kattara	Misr	-133
6	Qoragiyo	Qozog'iston	-132

- ❖ Yer sharidagi eng chuqur botiq Tinch okeanidagi Mariana cho'kmasi chuqurligi 1957-yilda exolot asbobi bilan o'lchangan(11 022 m)
- ❖ Materik qirg'oqlaridan 200 m gacha chuqur joylar shelf deyiladi.
- ❖ 200 millgacha qirg'oqdagi dengiz shelfi davlat mulki hisoblanadi.
- ❖ Dengizda chuqurga tushgan sari su harorati pasayadi, chuqur cho'kmalar harorati 0⁰ C teng.
- ❖ Ocean suvining muzlashi chuchuk suvga qaraganda 1-2⁰ C ga past bo'ladi.
- ❖ Suvaysh kanali 1869-yilda qurilib, Hind okeani va O'rta dengizni tutashtiradi.
- ❖ Panama kanali 1920-yilda ishga tushdi.

SUVNING YANGILANIB TURISH VAQTI

- Organizmda bir necha soat
- Atmosferada 8 soat
- Daryolarda 12-14 sutka
- Oqar ko'llarda bir necha yillarda
- Oqmas ko'llarda 200-300 yilda
- Dunyo okeanida 2500-3000 yilda
- Qutbiy muzliklarda 8000-15 000 yilda
- Yer osti suvlari 100 000 yillarda

YER SHARIDAGI YIRIK DENGIZLAR

N	NOMI	OKEAN	MAYDONI ming km.kv	SUVNING HAJMI, km kub	ENG CHUQUUR JOYI (m)
1.	Sargasso	Atlantika	6000-7000	235 222	7 110
2.	Filippin	Hind	5 726	14 523	10 830
3.	Arabiston	Tinch	4 832	10 038	5 803
4.	Marjon	Tinch	4 068	3 623	9 174
5.	Janubiy Xitoy	Tinch	3 537	10 960	5 559
6.	Tasmaniya	Tinch	3 336	8 375	6 012
7.	Ueddell	Atlantika	2 910	6 745	6 820
8.	O'rta dengiz	Atlantika	2 505	3 608	7 090

OKEANLAR HAQIDA MA'LUMOT.

- Hind okeanining o'rtacha sho'rliqi 36 %
- Eng iliq ocean ---Tinch ocean. O'rtacha harorati + 18⁰ C
- Eng sovuq ocean --- Shimoliy muz okeani -1.5⁰ C -18⁰ C

ENG CHUQUUR BO'G'OZLAR.

N	NOMI	UZUNLIGI km	QAYSI DENGIZLARNI QO'SHIB TURADI
1.	Mozambik	1 760	Hind okeani suvlarini
2.	Devis	1 170	Baffin dengizi va Atlantika okeani
3.	Malakka	937	Andaman va janubiy Xitoy
4.	Gudzon	806	Gudzon qo'ltig'I va Atlantika okeani
5.	Makagir	710	Sulavesi va Yava dengizlari

.			
6	Tatar	663	Oxota va Yapon dengizlari
7	Florida	650	Meksika qo'ltig'I va Atlantika okeani
8	Bering	96	Chukotka va Bering dengizlari

- Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasi aholisining deyarli 80 % ichish uchun yer osti suvlaridan foydalanadi.
- Dastlabki favvora bo'lib otilgan suv XII asrda Fransiyaning Artua viloyatida qazilgan. Artesian quduqlar nomi ana shundan kelib chiqqan.
- Daniya va Avstriya mamlakatlari o'z ehtiyojlarini deyarli 100 % ini yer osti suvlaridan qondiradilar.
- Gollandiya 70-80 %, Germaniya 40 % yer osti suvini ishlatadi.
- O'zbekistondagi yer osti suvlar zahirasi yer ustki qismi suvlarining 25 % tashkil etadi.
- Yer usti suvlarining 80 % yer osti suvlari bilan bog'langan. Demak, yer usti suvlarining ifloslanishi yer osti suvlarini ham ifloslaydi.
- Suvlarning pastki qismlariga siljish tezligi shag'allar orqali sutkasiga 20 m, qumlar orqali 10 m, loyda esa 1 m ni tashkil etadi.

DUNYONING UZUN DARYOLARI.

№	Daryolar	Uzunligi km	Materik	Yirik irmoqlar
1	Nil (Kagera bilan)	6 671	Afrika	Ko'k Nil,Atbara
2	Missisipi (Missuri bilan)	6 420	Shimoliy Amerika	Missuri,Ogayo
3	Amazonka (Ukayali bilan)	6 400	Janubiy Amerika	Ukayali,Juru'a
4	Yanszi (Chanszyan)	5 800	Yevrosiyo	Yamunsuzyan
5	Parana	5 410	Janubiy Amerika	Paragvay
6	Kongo (Luolaba bilan)	4 700	Afrika	Luolaba ,Kasan
7	Ob (Irtish bilan)	4 700	Yevrosiyo	Irtish,Ishim
8	Xuanxe	4 670	Yevrosiyo	Xuanxe
9	Mekong	4 500	Yevrosiyo	Saya, Kong

.				
10.	Amur (Argun bilan)	4 444	Yevrosiyo	Issuri,Zeya
11.	Lena	4 400	Yevrosiyo	Aldan, Vilyuy

ENG SERSUV DARYOLAR.

№	DARYOLAR	YILLIK SUV SARFI km.kub
1.	Amazonka	3 160
2.	Kongo	1 414
3.	Yanszi	995
4.	Orinoko	914
5.	Parana	725
6.	Yenisey	610
7.	Missisipi	580
8.	Lena	532
9.	Mekong	510
10.	Iravadi	486

ENG YIRIK DARYOLAR.

№	DARYOLAR	HAVZASINING MAYDONI ming km.kv
1.	Amazonka	7 180
2.	Kongo	3 690
3.	Missisipi	3 268
4.	Ob	2 990

5	Nil	2 670
6	Parana	2 663
7	Yenisey	2 580
8	Lena	2 490
9	Niger	2 092
10.	Amur	1 855

ENG KATTA KO'LLAR

№	Ko'llar	Materik	Maydoni ming.km.kv	Qaysi daryolar Kelib quyiladi	Oqib chiqadigan daryolar
1	Kaspiy	Yevrosiyo	376	Volga,Ural,Terek	---
2	Yuqori ko'l	Afrika	82.2	Sent Luiz	---
3	Viktoriya	Shimoliy Amerika	69.5	Kagera	Nil
4	Guron	Shimoliy Amerika	59.7	Sagino	San- Kler
5	Michigan	Shimoliy Amerika	58.0	Grand-River	Makin o
6	Orol	Yevrosiyo	33.6	Amudaryo,Sirdar yo	----
7	Baykal	Yevrosiyo	31.5	Salenga,Barguzin	Angar a

ENG CHUQUR KO'LLAR.

№	KO'LLAR	CHUQURLI GI (m)
1	Baykal	1 620

.		
2	Tanganika	1 470
3	Kaspiy	1 025
4	Nyasa	706
5	Issiqko'l	668
6	Yuqori	393
7	Titikaka	304
8	Michigan	281
9	Marakaybo	250
10.	Ontario	236

MUZLIKLAR HAQIDAGI MA'LUMOTLAR.

- Muzliklar bilan qoplangan eng katta hudud ---- Shimoliy Muz okeanidir, uning maydoni 12 600 000 km.kv
- Eng katta kontinental muzlik maydoni Antarktidada 13 802 000 km.kv
- Eng katta Shelf Muzligi –Rossa muzligi. Antarktidada maydoni ---- 547 350 km.kv
- Eng uzun tog' muzligi Pomirdagi Fedchenko muzligi,uzunligi 77 km.
- Eng katta harakatdagi muzlik Lamberta muzligi Antarktidada, eni 64 km, uzunligi 470 km.

DUNYODAGI ENG KATTA (SUV YUZASI BO'YICHA) SUV OMBORLARI.

N	NOMI	MAMLAKAT	SUV YUZASI MAYDONI km.kv
1	Volta	Gana	8 480
2	Samara	Rossiya	6 448
3	Cherhill	Kanada	5 698
4	Reynje	Kanada	5 576

5	Buxtar ma	Qozog'iston	5 490
6	Bratsk	Rossiya	5 470
7	Nosir	Misr	2 120

ATMOSFERA TUZILISHI.

J	QATLAMLAR NOMI	YUQORI CHEGARASI km	QATLAMNING XUSUSIYATLARI
1	Troposfera	8-10 km qutbda 16-18 km ekvatorda	Atmosferaning quyi qatlami, havoning 80 % suv bug'ining 90 % o'z ichiga oladi
2	Tropopauza	Rossiya	Harorat yuqoriga chiqqan sari pasayadi. Oraliq qatlami 2 km qutbda -45°C-65°C, ekvator ustida -75° C
3	Strotosfera	50-55	Ozon miqdori ko'payadi. Harorat 0° C gacha pasayadi.
4	Stratopauza		
5	Mezosfera	80-85	Harorat yana pasaya boshlaydi, murakkab jarayonlar sodir bo'ladi. O'tkinchi qatlamda harorat - 90° C gacha pasayadi.
6	Mezopauza		
7	Termosfera	1000	Havo kuchli ionlashgan, havo harorati 300 km balandlikda +1200° C gacha boradi.
8	Ekzosfera	2000	Harorat +2500° C gacha boradi. Vodorod atomlari ko'proq

ATMOSFERA TARKIBI (YER YUZASIGA YAQIN JOYDA).

1. Azot	-	78.08 %
2. Kislorod	-	20.95 %

3. Inert gazlar - 0.94 %
 4. Karbonat gazlar - 0.03 %
 5. Suv bug'li , boshqa aralashmalar - 0.01 %
- Eng yuqor atmosfera bosimi -816 mm simob ustuniga teng (1087 mb) 1968-yil 31- dekabrda Krasnoyarsk o'lkasining Agata punktida qayd etilgan.
 - Eng past havo bosimi -614 mm simob ustuniga teng (854 mb) 1958-yil 24-sentabrda Tinch okeanidagi Guam orolida qayd etilgan.
 - Yer sharidagi eng ko'p shamol bo'ladigan joy Antarktida- Denison burnida kuzatilgan. Bu yerda yiliga 300 kun shamol bo'ladi. Shamol tezligi sekundiga 89 metr/sekundga yetadi.
 - O'zbekistonda shamol eng ko'p bo'ladigan joylar Bekobod va Xovos shaharlaridir.

ENG YUQORI HARORATLAR.

N	KUZATILGAN JOY	HARORAT
1	El-Aziziya (Liviya)	+57.8
2	Ajal Vodiysi (Kaliforniya AQSH)	+56.7
3	Mamont-Tank (Kaliforniya AQSH)	+54.4
4	Eysmort (Kaliforniya AQSH)	+54.4
5	Uargala (Jaozir)	+53.0

ENG PAST HARORATLAR.

N	KUZATILGAN JOY	HARORAT
1	“VOSTOK” stansiyasi (Antarktida)	-89.2
2	“VOSTOK” stansiyasi (Antarktida)	-88.3
3	“VOSTOK” stansiyasi (Antarktida)	-87.4
4	“SOVETSKAYA” stansiyasi (Antarktida)	-86.7
5	“VOSTOK” stansiyasi (Antarktida)	-85.7

- Shamol tezligi 28 m/sekunddan oshsa, kuchli dovul deyiladi.

- Tornado shamolida tezlik 140-160 m/sekund, ya'ni 500-600 km/soatiga yetadi.
- Yevropa va Shimoliy Afrikada yiliga 10 matadan 100 martagacha tayfun-girdob shamollar bo'ladi. Bu daxshatli tayfunlar ko'plab qurbonlar va vayronagarchilikga sabab bo'ladi.
- Shotlandiya, Norvegiya, Daniya mamlakatlari aholisi ko'plab marta osmondan seld balig'I yoqqanligiga guvoh bo'lishgan.
- 1940-yilda Yangi Zelandiyada ham havodan dengiz baliqlar tutashgan.
- Shimoliy shamollar o'lkamizga sovuq olib kelsa, janubiy shamollar iliq havo olib keladi, qurg'oqchilik hududlarida esa quruq shamollar esadi, ocean va dengizlardan shamol nam keltiradi.

BULUTLARNING ASOSIY TURLARI.

N	BULUTLARNING TURLARI	BALANDL IGI km	OB-HAVO HOLATI
1.	Kumushsimon	70-90	---
2.	Sadafrang	20-30	---
3.	Patsimon	7-10	Yomg'irsiz
4.	Patsimon qat-qat	6-8	Yomg'irsiz
5.	Patsimon to'p-to'p	6-8	Yomg'irsiz
6.	Baland to'p-to'p	2-6	Kuchsiz yomg'ir
7.	Qat-qat to'p-to'p	0.3-1.5	Kuchsiz yomg'ir
8.	Qat-qat	0.5-0.7	Mayda yomg'ir,qor
9.	Qat-qat yomg'irli	0.1-1	Yomg'ir
10.	To'p-to'p	0.8-1.5	Odatada yog'insiz
11.	To'p-to'p yomg'irli	0.4-20	Chaqmoq,jala,do'l,qor uchqunlari
12.	Baland qat-qat	3-5	Kuchsiz qor

- Yer sharida eng bulutsiz joy-Yuma (AQShdagi Arizona shtati) da yiliga 90 kun Quyosh chiqib turadi. Sharqiy Sahroi Kadirida ham 97 kun Quyosh nur sohib turadi.

- Yer sharida eng ko'p yog'in 1860-1861 yillarda Hindistonning Cherrapunta qishlog'ida kuzatilgan, yani bir yilda 26461mm yog'in qayd etilgan.
- Eng ko'p o'rtacha yillik yog'in (12090mm) Gavayi orollarida-Kauanda qayd etilgan.
- Eng past bulutlar to'p-to'p bulutlar bo'lib, ular Yerdan 2km balandlikkacha bo'ladi. Qat-qat bulutlar 6-8 km balandlikda bo'ladi.
- Eng ko'p sutkalik yog'in 1952-yil 16-martda Reyunon orolida (1870mm) qayd etilgan.
- Eng ko'p qor 1911-yil 9-mayda Kaliforniyadagi Shasta tog'ligida (1460mm) ro'xatga olingan.

OB-HAVONING ASOSIY TURLARI

Yilning issiq vaqtlari:	
Ob-havo tirlari	Harorat rejimi, °C
Sovuq	0 +3
Salqin	+4 +8
Mo'tadil-iliq	+9 +15
Iliq	+16 +22
Issiq	+23 +28
Juda issiq	+29 +34
Xaddan tashqari issiq	+34° C dan yuqori

YILNING SOVUQ PAYTLARI

Nisbatan iliq	0 +2
Zaif sovuq	-1 -4
Mo'tadil sovuq	-5 -11
Ancha sovuq	-12 -30
Kuchli sovuq	-21 -31
Juda sovuq	-32 -43
Xaddan tashqari sovuq	-43 dan past

- Iqlim mintaqalariga Yer iqlimlari to'g'ri keladi. Bular: Ekvatorial, tropik, mo'tadil, arktika (Antarktida).
- Eng yuqori va eng past haroratlar amplitudasi Yoqutistonda. 107° C (-70° C qishda, +37° C yozda) kuzatilgan.
- Sutkalik haroratning eng katta (sutkalik amplituda) farqi AQShning Montana shtatida kuzatilgan(55,5° C).

- G'alati isib ketish holati AQShning janubiy Dakota shtatida kuzatilgan. Bu yerda ertalab 7:30da -20° C bo'lgan, harorat oradan 2 daqiqa o'tgach, ya'ni 7:32da $+7^{\circ}$ Cga o'zgargan. 2 daqiqa ichida harorat farqi $+27^{\circ}$ C ga brogan.

TIRIK TABIAT REKORDLARI

O'SIMLIKLAR			
Belgilari	Tur	Joyi	Ko'rsatgich
Eng qari daraxt	Qarag'ay	AQSh (Nevada)	4900 yil
Eng katta daraxt	Mamont daraxti	AQSh (kaliforniya)	Bo'yi 83m, aylanasi 24,1 m
Eng baland daraxt	Doimiy yashil sekvoja	AQSh (Kaliforniya)	110,5 m
Eng shimoliy o'simlik	Sariq qizg'aldoq Arktika toil	Grelandiya	$83^{\circ} 10'$
Eng balandda o'suvchi o'simlik	Ayiqtovon	Himolay	6400 m
Eng chuqurda o'uvchi o'simlik	Qora-kashtan suv o'tlari	Atlantika okeani	-269 m
Eng tez o'suvchi o'simlik	G'arov	Sharqiy Osiyo	Kuniga 91 smgacha o'sadi
HAYVONLAR			
Eng shimoliy sut emizuvchi	Oq ayiq	Arktika	81° sh.k
Eng janubdagi hayvon	Uedueli tuleni	Antarktida	81° j.k
Eng balandda yashovchi hayvon	Qo'tos	Tibet	6100 m
Eng chuqurda yashovchi hayvon	Pelikan, Kambala	Mariana botig'i	-10917 m
Eng yirik hayvon	Ko'k kit	Dunyo okeani	Uzunligi 30 m, og'irligi 150 t
Eng kichik hayvon	Chochqaburun ko'rshapalak	Janubi-sharqiy Osiyo	Uzunligi 4 sm, og'irligi 2 grammdan kam

- Yer sharida tirik organizmlarning yalpi og'irligi 2423,3 mlrd t.
- Shundan:
- O'simliklar og'irligi 2400,0 mlrd t yoki 99%
- Hayvonlar va mikroorganizmlar esa atiga 23 mlrd t yoki 0,9%
- Insonlar og'irligi 100mln t yoki 0,1%

- Yer sharidagi o'simliklar yiliga 550 mlrd t uglerod (CO₂) yutadi va 440 mlrd t kislorod (O₂) chiqaradi.
- Bitta daraxt, masalan, terak kuniga 45 kg kislorod ishlab chiqaradi, bu toza havo bir sutkada 66 kishiga yetish mumkin.
- Terak bir soatda avtomobillar chiqargan 2,5 m³ havoni tozalaydi.
- Okeandagi o'simlik va hayvonlarni 100% deb olsak, shuning: 6,3% o'simliklar, 93,7% I hayvon va mikroorganizmlarga to'g'ri keladi.
- Bevosita inson tomonidan yo'q qilib yuborilgan sut emizuvchi hayvon va qushlar 256 turni tashkil etadi.
- Agar eramizning 1800 yiligacha har 55 yilda 1 tur hayvon yo'qolgan bo'lsa, har yili 1 tur hayvon yo'qolmoqda.
- Yil davomida litosferadan (dunyo bo'yicha) qazib olinadigan jami rdalar 125-130 mlrd tonnani tashkil etadi.
- Tropik o'rmonlarga –butun Yer sharining o'simliklarining 50% i, hayvonot dunyosining esa 65% i to'g'ri keladi.

TABIAT KOMPLEKSLARIGA TAVSIF

Tabiat zonasi	Yanvar oyi harorati	Iyul oyi harorati	Yog'in miqdori, mm	Vegetatsiya davri, oy
Arktika va Antarktika sahrolari	-48	0-10	100	-
Tundra va o'rmon tundra	-16	+10	250	1
Tayga	-16 -24	+16	400	3 oydan ko'p
Aralash va keng bargli o'rmonlar	-6	+18	500	4,5 oy
O'rmon dasht	-8	+20	300	6
Chala cho'l va cho'l	+16	+32	100	8
Savanna va siyrak o'rmonlar	+4	+24	400-1000	Yil bo'yi
Qattiq bargli va doimiy yashil o'rmonlar, butazorlar	+18	+26	800-1000	Yil bo'yi
Musson o'rmonlari	+16	+24	1000-2000	Yil bo'yi
Nam tropic ekvatorial o'rmonlar	+27	+27	500-5000	Yil bo'yi

- Tayga yutuq tilida katta ignabargli o'rmon degan ma'noni anglatadi.
- Tropik o'rmonlarda – papuaslar, pigmeylar, bantular, hindu qabilalari yashaydi.
- Tropik o'rmonlardagi lianalar (chirmoviqalar) uzunligi 300-350metrgacha yetadi.

GEOGARFIK MINTAQALAR

- Ekvatorial mintaq (Asosiy mintaq)
- Subekvatorial mintaq (Oraliq mintaq)
- Tropik mintaq (Asosiy mintaq)
- Subtropik mintaq (Oraliq mintaq)
- Mo'tadil mintaq (Asosiy mintaq)
- Subarktika mintaqasi (Oraliq mintaq)
- Arktika mintaqasi (Asosiy mintaq)

TABIAT ZONALARI

Tabiat zonalari	Qaysi geografik mintaqada joylashgan
Arktika va Antarktika muz sahrolari	Arktika
Tundra va o'rmon tundra	Subarktika va subantarktika
Tayga	Mo'tadil
Aralash vakeng bargli o'rmonlar	Mo'tadil
O'rmon dasht va cho'llar	Mo'tadil
Chalacho'l va cho'llar	Mo'tadil, tropik
Subtropik	Subtropik va mo'tadil mintaqalar oralig'i
Savanna va siyrak o'rmonlar	Subekvatorial, tropik
Dag'al bargli va doimiy yashil o'rmonlar va butazorlar	Subtropik
Fasliy nam o'rmonlar	Subekvatorial, tropik
Nam ekvatorial o'rmonlar	Ekvatorial
Balandlik mintaqalari	Tog'li o'lkalar

- Tropik o'rmonlardagi ba'zi daraxtlar yiliga 5-6 metrgacha o'sadi.
- Nam ekvatorial o'rmonlarning eng qimmatbaho o'simligi qizil daraxtlardir. Uning bo'yi 7 qavatligi bino bilan barobar. Uning yog'ochidan qimmatbaho mebellar tayyorlanadi.
- Rus sayyohi N. N. Mikluxo Maklay tropik o'rmonlarning buyuk tadqiqotchisidir. U 1871-y. 9-sentabrda "Vityaz" harbiy kemasida Yangi Gvineyaning shimoli-sharqiy qirg'og'iga kelib tushadi. Yer sharining
- M. Maklay mahalliy qabilaning qadrdon do'sti bo'lib, ular hayotini mukammal o'rgangan.

- irqiy tarkibi.

Irqlar	Yer sharining aholisidagi salmog'i %	Yashash joyi	Asosiy tashqi belgilari
Yevropoid A)shimoliy tarmog'i B)janubiy tarmog'i	40	Yevropa, Avstraliya, Shimoliy Amerika, Shimoliy Afrika, Janubi-g'arbiy Osiyo, Hindistonning shimoliy viloyati	A)oq tanli, sochlari malla B)bug'doy rang, sochlari tik va qora
Mongoloid A)Osiyo tarmog'i	37	Sharqiy,Markaziy va Janubi-sharqiy Osiyo, Shimoli-sharqiy Hindiston, Maraziy va Janubiy Amerika	Bug'doy rang, sochlari tik va qora, ko'zlari qisiq, bo'rtib chiqqan
Negroid (Ekvatorial)	8	Markaziy va Janubiy Afrika, Shimoliy Afrika	Qora tanli, sochlari jingalak, qalin labli, burni yapaloq
Avtraloid	0,2	Okeaniya va janubiy Osiyo	Qora tanli, lablari qalin, burni yapaloq
Aralash	15	Barcha hududlarda	

OKEANLAR

Nomi	Maydoni mln km²	Eng chuqur joyi	Eng katta dengizlari
Tinch	178,6	Mariana botig'i-11022	Filippin dengizi
Atlantika	93	Puerto-riko botig'i-8742	Karib dengizi
Hind	76,2	Zond botig'i-7729	Arabiston dengizi
Shimoliy muz	14,7	G'abiy botiq-5527	Barens dengizi

YER MAYDONI ENG KATTA DAVLATLAR

T/r	Nomi	Maydoni ming km²	Poytaxti	Qaysi materikda
1.	Rossiya	17095	Moskva	Yevrosiyo
2.	Kanada	9982	Ottava	Shimoliy Amerika
3.	AQSh	9640	Vashington	Shimoliy Amerika
4.	Xitoy	9584	Pekin	Yevrosiyo
5.	Brazilya	8557	Brazilya	Janubiy amerika
6.	Avstraliya	7750	Kanberra	Avstraliya
7.	Hindiston	3291	Dehli	Yevrosiyo
8.	Argentina	2784	Buenos-Ayres	Janubiy Amerika
9.	Qozog'iston	2720	Ostona	Yevrosiyo
10.	Sudan	2509	Xartum	Afrika
54.	O'zbekiston	448,9	Toshkent	Yevrosiyo

AHOLISI ENG KO'P DAVLATLAR

T/r	Nomi	Aholi soni, mln kishi	Ma'lumot olingan yil	Maydoni ming km²
1.	Xitoy	1371,9	2015	9584
2.	Hindiston	1314,1	2015	3291
3.	AQSh	321,2	2015	9640
4.	Indoneziya	225,7	2015	1907
5.	Braziliya	204,5	2015	8557
6.	Pokiston	199,0	2015	797
7.	Nigeriya	181,8	2015	17095
8.	Bangladesh	160,4	2015	144
9.	Meksika	127,0	2015	378
10.	Yaponiya	126,9	2015	925
39.	O'zbekiston	31,3	2015	448,9

YIRIK SHAHARLAR.

Shaharlar	Aholi soni, mln kishi	Shaharlar,	Aholi soni, mln kishi
Tokio	27	Jakarta	13,5
San-Paulu	17,2	Kalkutta	13,2
Nyu-York	17	Los-Anjeles	12,8
Shanhay	17	Buenos-Ayres	12
Mexiko	16,8	Seul	11,5
Pekin	14	London	10

MATERIKLAR VA QIT'ALAR

Materiklar	Qit'alarlar	Mayd	Eng baland	Eng past
-------------------	--------------------	-------------	-------------------	-----------------

		oni, mln km²	nuqtasi, m	nuqtas, m
Yevrosiyo		53,4	Jomolungma tog'i, 8848	O'lik dengiz, satxi- 400
	Yevropa	10,0	Monblan tog'I, 4807	Kaspiy dengizi, saxi- 28
	Osiyo	43,4	Jomolungma tog'I, 8848	O'lik dengiz, satxi- 400
Afrika	Afrika	30,3	Kilimanjaro vulqoni, 5895	Assal ko'li, satxi-153
Shimoliy Amerika		24,2	Mak-Kinli tog'I, 6194	Ajal vodiysi, satxi- 86
Janubiy Amerika		18,3	Ankangaua tog'i, 6960	Valdes yarim oroli,-40
	Amerika	42,5	Ankangaua tog'I, 6960	
Avstraliya		7,6	Kostyushko tog'i, 2228	Eyr ko'li, satxi-16
	Avstraliya va Okeaniya	1,3 8,9	Jaya tog'I, 5029	Eyr ko'li, satxi-16
Antarktida	Antarktida	14,0	Vinson tepaligi, 5140	Okean satxi

YER SHARIDA QO'RIQLANAYOTGAN TABIIY HUDUDLAR

Nomi	Maqomi	Joylashgan o'rni	Tashkil topgan yili	Maydoni ming km kv
Katta Barer-Rifi	Milliy bog'	Avstraliya	1975	300,0
Vud- Baffalo	Milliy bog'	Kanada	1922	44,8
Kryugar	Milliy bog'	JAR	1898	18,2
Serengeti	Milliy bog'	Tanzaniya	1940	14,5
Bamingi- Bangoran	Milliy bog'	MAR	1916	10,0
Elloustoun	Milliy bog'	AQSh	1872	8,99

Taymir	Qo'riqxon a	Rossiya	1981	13,48
Kivu	Milliy bog'	Zait	1925	8,0
Tuning Lesser	Tabiiy bog'	Indoneziya	1934	7,92
Algonkin	Pravinsial bog'	Kanada	1893	7,54
Oltoy	Qo'riqxon a	Rossiya	1934	8,64
Vrangel oroli	Qo'riqxon a	Rossiya	1976	7,96
Kranotskiy	Qo'riqxon a	Rossiya	1934	9,64

O'ZBEKISTONDAGI QO'RIQXONALAR

Nomi	Maqomi	Joylashgan o'rni	Tashkil topgan yili	Maydoni ming gektar
Chotqol	Biosfera qo'riqxonasi	Toshkent viloyati	1997	45739
Hisor	Davlat qo'riqxonasi	Qashqadaryo viloyati	1983	80986
Zomin	Davlat qo'riqxonasi	Jizzax viloyati	1960	21535
Nurota	Davlat qo'riqxonasi	Navoiy viloyati	1975	17752
Surxon	Davlat qo'riqxonasi	Surxondaryo viloyati	1971	28000
Qizilqum	Davlat qo'riqxonasi	Xorazm viloyati	1971	10141
Boday- To'qay	Davlat qo'riqxonasi	Qoraqalpog'is ton Respublikasi	1971	6462
Zarafsho n	Davlat qo'riqxonasi	Samarqand viloyati	1975	2352

YER SHARIDAGI MASHHUR MINERAL BULOQLAR

Mamlak at	Manbalar	Suv turlari
Rossiya	Narzon	Karbonatli
	Essentuki	Karbaonatli
	Masesta	Oltingugurtli
Gruziya	Borjomi	Karbonatli

	Sxaltubo	Azotli
Armaniston	Arzni, Jermuk	Karbonatli
Fransiya	Vishi	Karbonatli
Chexiya	Karlovi-Vari	Gidrokarbonatli
Ukraina	Truskaves	Ishqorli
O'zbekiston	Toshkent	Xloridli

JAHON SUV ZAHIRALARI

Suv turlari	Hajmi mln km ³	Dunyo zaxirasidagi salmigi		Qancha vaqtda yangilanib turadi
		Umu miy zaxiraga nisbatan	Chuc huk suvga nisbatan	
Dunyo okeani	1340,7	96,4 -		3000 yil
Yer osti suvlari	23,4	1,68 29,5		5000 yil
Muzliklar (Antarktida bilan)	24,8	1,79 69,4		8000 yil
Ko'p yillik muzloq yerlar	0,3	0,002 0,84		-
Botqoqlar	0,01	0,0007 0,03		-
Ko'llar	0,18	0,01 0,25		7yil
Atmosferadagi suv	0,01	0,0007 0,03		10Kun
Chuchuk suv zaxirasi	35,8	2,8 100,0		-
Barcha suvlar	1389,5	100 -		-

- Relyef deb yer yuzasining barcha notekisliklariga aytiladi.
- Balandlikni o'lchaydigan eng oddiyasbob-nivelir.
- Gorizontallar –mutloq balandligi bir xil bo'lgan joylarni birlashtiruvchi chiziqlar.
- Topografik plan va xaritalarda relief gorizantallar bilan tasvirlanadi.
- 225⁰azimut ufqning Janubi-g'arb tomonida bo'ladi.
- Birinchi geografik xarita Erotosfen tomonidan ishlangan.
- Zavodlar tabiiy xaritalarda tasvirlanmaydi.
- Yer geoid shaklga ega.
- Yerning o'rtacha radiusi-6371 km.
- Ekvatorial radius: qutbiy radiusdan katta.
- Ekvator aylana uzunligi:40075,7 km.

- Shaharlarning janubida Pekin joylashgan.
- Toshkentdan shimolda joylashgan tog'; Ural.
- London O'rta dengizdan shimolda joylashgan.
- Pekin shahri Toshkentning sharqida joylashgan.
- Qutb yulduzi-Osmon gumbazida qutb ustida turadigan sayyora,o'z joyini o'zgartirmasdan doimo shimolni ko'rsatib turuvchi yulduz; Kichik Ayiqning oxirgi yulduzi.
- Gallaktika bu-somon yo'lining bir qismi.
- Odamlarga 3mlrd yuldiz ko'rinib turadi.
- Quyosh tizimida 9ta sayyora bor.
- Sayyora bu-harakat qilib yuradigan"yulduzlar".
- Yerdan eng uzoqdagi sayyora – Pluton.
- Meteor bu-havoda yonib keladigan mayda osmon jismlari.
- Kabisa yili har 4 yilda keladi.
- 22-iyunda Shimoliy Tropikada shu kuni quyosh zenitda turadi.
- Qutb kuni va qutb tuni bo'ladigan joylar chegarasi qubiy doira deyiladi.
- Qutb doiralari bilan tropic chiziqlar oralig'i mo'tadil mintaqada deyiladi.
- Appalach tog'lari SHimoliy Amerikada.
- Kaspiy bo'I pastekisligi Yevropa qit'asida joylashgan.
- G'arbiy Sibir pastekisligi.
- O'rta Sibir pastekisligi.
- Torf mineral boyliklarning yoqilg'i turiga kiradi.
- Hozirgi kunda eng ko'p ishlatiladigan yoqilg'i turi gaz.
- Tarkibida bir qancha minerallar bo'lgan rudalar polimetallar deyiladi.
- Inson tomonidan eng ko'p ishlatiladigan mineral, tuz, suv, tabiiy gaz,neft.
- Chuchuk suv deb 1litr suvda 0,1 grammdantuz bo'lsa.
- Okean suvi -2⁰ C haroratda muzlaydi.
- Agar yer osti suvlari 2 ta qatlam orosida joylashsa, qatlamlarora suv hisoblanadi.
- Yozda yer osti suvlari harorati quruqlik ustiga nisbatan past bo'ladi.
- Amazonka daryolardan eng sersuvi.
- O'bekistondagi eng uzun daryo Sirdaryo.
- Yer sharidagi barcha mavsumdagi ham to'lib oquvchi daryo Amazonka.
- Anxel dunyodagi eng baland sharshara.
- Atmosferani o'rganish uchun termometr, meteostansiyalar, yerning suniy yo'doshlari, meteorologik raketalar, gidrometeorologik postlar, anderoid.
- Eng yuqori atmosfera bosimi dengiz bo'yida kuzatiladi.
- Bulutlardan qor va yomg'irlar tushadi.
- Kunduzgi briz suvdan quruqlikka esuvchi shamol.
- Musson shamolining sababi, yozda quruqlikning isishi, yozda ocean ustida bosimning pasayishi, qishda quruqlik ustida bosimning oshishi.
- Havoda shudring, qirov hosil bo'ladi.
- Yog'in miqdori gigrometr asbobida o'lchanadi.
- Gavaya orollarida Yer sharida eng ko'p yog'in yog'adigan joy.
- Ob-havo elementlari, atmosfera, bulutlilik, yog'inlar.

- Arktika havosi sovuq.
- Yozda Atlantikadan nam ob-havo keltiradi.
- Yer po'stining cho'kishi tufayli uzilma hosil bo'ladi.
- Yer sharida sekin vertikal ko'tarilishlar kuzatiladigan hudud Chili.
- Zilzila harakatini kuzatadigan asbob seysmograf.

5-SINF GEOGRAFIYA

Kuzatish balandligi m			1 0	2 0	5 0	1 00	1 000	5 000	8 000	10 000
Ko'rik masofasi km			1 1	1 6	2 5	3 6	11 3	25 2	31 9	35 7

KO'RISH QOBILIYATI

150 m masofadan - odamning yuzi	5 km masofadan - alohida uylarni
400 m masofadan - odamning bosh qismini	9 km masofadan – qishloqlarni va katta uylarni
2 km masofadan - alohida daraxtlarni	11 km masofadan – yuqori voltli liniyalar
3 km masofadan - tomdagi trubalarni	15-20 km masofadan - baland minoralar

1° HAR QANDAY MERIDIAN UZUNLIGI 20 000:180=111 KM GA TENG

Parallellar	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uzunlik 1° km da	1 11	1 10	1 04	9 7	8 5	7 2	5 6	3 8	1 9	0

DUNYO SUV ZAHIRALARI 1360 MLN KM³ NI TASHKIL ETADI

Suv bug'lari	13 000 km³
Daryo va ko'llar suvlari	230 250 km³
Grunt suvlari	8 637 000 km³
Muz qoplamlari va muzliklar	29 200 000 km³
Okeanlar	1 322 000 000 km³

YERNING O'LCHAMLARI

Yer aylanasi	40 000 km
Ekvator	40 075 km
Markazdan ekvatorgacha masofa	6 378 km
Markazdan qutubgacha masofa	6 356 km

PARALLEL VA MERIDIANLAR KECHIB O'TGAN DAVLATLARI

Sh. tropikni kesib o'tgan davlatlar	J. tropikni kesib o'tgan davlatlar	Sh. qutub doirasini Kesib o'tgan davlatlar	Ekvator ni kesib o'tgan davlatlar	Bosh meridianni kesib o'tgan davlatlar
Jazoir	Namibiy a	Norvegiya	San Tome Prinsipi	B. Britaniya
Liviya	Botsvana	Shvetsiya	Gabon	Fransiya
Misr	JAR	Finlandiya	Kongo	Ispaniya
S. Arabistoni	Mozamb ik	Rossiya	KDR	Jazoir
BAA	Madagas kar	Alyaska	Uganda	Mali
Ommon	Avstraliy a	Kanada	Keniya	Burkina Faso
Hindiston	Chili	Grenlandiya	Somali	Togo
Banglades h	Argentin a		Indonezi ya	Gana
Myanma	Paragvay		Kribati	
Xitoy	Braziliya		Ekvador	
Tayvan			Kolumbi ya	
Gavayi orollari			Braziliya	
Meksika				
Bagam orollari				
G'arbiy Sahroi Kabir				
Mavritani				

pin							
Mars hal orol							

JANUBIY KENGLIK

N ^o	10 ^o	20 ^o	30 ^o	40 ^o	50 ^o
1.	Peru	Chili	Chili	Chili	Chili
2.	Braziliya	Boliviya	Argenti na	Argentina	Argenti na
3.	Angola	Paragvay	Braziliy a	Y. Zelandiya	
4.	KDR	Braziliya	JAR		
5.	Zambiya	Namibiya	Lesota		
6.	Malavi	Botsvana	Avstrali ya		
7.	Tanzaniy a	Zimbabve			
8.	Papua Y. Gvineya	Mozambi k			
9.	Solomon orollari	Madagas kar			
10.	Tuvalu	Mavrikiy			
11.		Avstraliy a			
12.		Vanuatu			
13.		Tonga			

6-SINF

- Okeanlar: Tinch, Atlantika, Hind, Shimoliy muz, materiklar (6 ta) va qit'alar (6 ta).
- Arxipelaglar: Kanada, Arktika, Malayziya.
- Orollar: Madakaskar, Yangi Gvineya, Grelandiya.
- Yarim orollar: Arabiston, Hindiston, Alyaska, Hindi-Xitoy.

MATERIKLAR HAQIDA MA'LUMOT

Materik nomi	Maydon ming kv km	Materikning chekka nuqtalari	Dengiz satxidan eng baland joy,m	Dengiz satxidan eng past joyi,m
Yevrosiyo	54000	Shimoliy	8848 m	O'lik dengiz

		Cheluskin burni Janubiy Piay burni G'arbiy Roka burni	Jomolungma tog'i (Everest)	satxi (405m)
Afrika	30000	Shimoliy Ben- Sekka burni Janubiy Igolniy burni G'arbiy Almadi burni Sharqiy Ros- Xafun burni	5895 m Kilimanjaro vul.	Assal ko'li satxi (157m), (Afar)
Shimoliy Amerika	24000	Shimoliy Merchisan burni Janubiy Maryato burni G'arbiy Shaxzoda Uelskiy Sharqiy Sent -Charliz	6194 m Mak- Kinli tog'i	Ajal vodiysi (86m)
Janubiy Amerika	18000	Shimoliy Galinas Janubiy Frouard G'arbiy Parinyas Sharqiy Kabu- Branku	6960 m Akonkagua	Salinas Chikas (42m)
Avstraliya	7600	Shimoliy York Janubiy Saut- isb Poynt G'arbiy Stip- Poynt Sharqiy Bayron	2228 m Kosyushko	Eyr ko'li satxi (16m)
Antarktida	1400	Shimoliy Antarktida yarim oroli	5140 m Vinson massivi	Bentli cho'kmasi (2555m)

KARTOGRAFIYAGA DOIR TADQIQOT SHLARI OLIB BORGAN OLIMLAR

1.	Anaksimadr	Mil.avv. 550-yil	Yer sharining birinchi xaritasini tuzgan
2.	Gerodot	Mil.avv. 450-yil	Oykimena xaritasini yasagan. Unda Kaspiy dengizini ko'rsatgan

3.	Gipparx	Mil.avv. II asr	Kartografiya uchun koordinatalarni tavsiya etgan
4.	Eratosfen	Mil.avv. III asr	Xaritani matematik asosini tashkil etgan. Uzunliklarini o'lchagan
5.	Agrippa	Mil.avv. 30-12-yil	Rim imperiyasi xaritasini tuzgan
6.	Ptolomey	II asr	Dastlabki qo'lyozma shaklidagi xaritalar to'plamini yaratgan
7.	Beruniy	X asrning oxiri XI asrning boshi	Birinchi bo'lib shimoliy yarimsharning ulkan globusini yasagan
8.	Martin Bexaym	1492-yil	Birinchi mukammalroq globusni yasagan
9.	Xoji Yusuf Xayatiy	1886-yil	Globus yasagan. Samarqanddagi ma'daniyat va san'at tarixi muzeyida saqlanmoqda
10.	Merkator	1595-yil	Atlas atamasini fanga kiritgan
11.	I.E.Oshev	1984-yil	Relyefli globus yasagan. Mirzo Ulug'bek nomli O'zMU da o'rnatilgan

GEOGRAFIK QOBIQNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

№	Nomlar	Davomiyligi	Xususiyatlari
1.	Biogengacha	4.6 mlrd yildan 570 mln yilgacha	Atmosferada kislorod juda kam. Kichik organizmlar hukmronlik qiladi, ular geografik qobiq rivojiga ta'sir ko'rsatmaydi.
2.	Biogen	570 mln yil dan 40 ming yilgacha	Atmosfera tarkibida korbanat anhidrid kamayadi. Lekin kislorod ko'payadi. Cho'kindi jinslar to'planadi. Tirik organizmlar geografik qobiqqa

			kuchli ta'sir ko'rsatadi
3.	Hozirgi zamon antropogen bosqich	40 ming yildan hozirgacha	Inson geografik qobiqqa kuchli ta'sir ko'rsatadi. Atrof-muhit ko'p ifloslanadi. Ekologik, demografi kabi muammolar paydo bo'ladi

- ❖ Yer yuzasiga keladigan issiqlikning 99.8 % quyosh energiyasiga tegishli.
- ❖ Materik yer po'stining o'rtacha qalinligi 35-55 km.
- ❖ Tektonik harakatlar yerning ichki kuchlari ta'sirida yer po'stida ro'y beradigan barcha harakatlar.
- ❖ Tekisliklar yer yuzasining 200-500 m bo'lgan joylari.

AFRIKA

Maydoni (orollar bilan)		30 300 000 km ²
Orollar maydoni		1 100 000 km ²
Qirg'oqlarining uzunligi		30 500 km
Eng chekka shimoliy nuqtasi	Ben-Sekka	37°20' jan.keng 9°51' g'ar.uzunlik
Eng chekka janubiy nuqtasi	Igna	34°52' jan.keng 19°59' g'ar.uzunlik
Eng chekka g'arbiy nuqtasi	Almadi	10°26' jan.keng 51°32' g'ar.uzunlik
Eng chekka sharqiy nuqtasi	Ras-Xafun	14°45' jan.keng 17°32' g'ar.uzunlik
Dengiz satxidan eng baland nuqtasi	Klimanjar o	5 895 m
Dengiz satxidan eng past nuqtasi	Assal ko'li	-153m
Eng uzun daryo	Nil	6 671 km
Eng yirik orol	Madagas kar	792 540 km ²
Eng yirik ko'l	Viktoriya	69 463 km ²

DARYOLARI

№	NOMI	UZUNLI GI (km)	HAVZASININ G MAYDONI (km.kv)
1	Nil	6 671	2 870
2	Kongo	4 320	3 820

.			
3.	Niger	4 160	2 092
4.	Zambez i	2 660	1 330
5.	Oranj	1 860	1 036
6.	Okovan go	1 800	785
7.	Limpop o	1 600	440
8.	Volta	1 600	394
9.	Senegal	1 430	441
10.	Shari	1 400	880
11.	Rufiji	1 400	178
12.	Ruvum a	800	145

KO'LLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)	ENG CHUQUR JOYI (m)
1.	Viktoriya	69 463	80
2.	Tanganika	34 400	1 470
3.	Nyasa	30 800	706
4.	Chad	16 600	12
5.	Rudolf	8 500	73
6.	Mobutu-Sese-Seko	5 300	57
7.	Mveru	5 100	9-15
8.	Bangevelu	4 920	5
9.	Tana	3100-3600	70

1 0.	Kivu	2 370	496
---------	------	-------	-----

OROLLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)
1.	Madagaskar	587 041
2.	Kanar orollari	7 270
3.	Ko'k Yoqut orollari	4 033
4.	Sokotra	3 580
5.	Reyunon	2 510
6.	Azor orollari	2 390
7.	Komor orollari	2 171
8.	Bioko	2 017
9.	Mavrikiy	1 865
10.	Zanzibar	1 658
11.	Pempa	984
12.	San-Toms	836
13.	Madeyra orollari	797
14.	Prinsipi	128
15.	Avliyo Yelena	122
16.	Rodriges	111
17.	Vozneseniya	88
18.	Seyshel orollari	405

TOG' CHO'QQILARI

№	NOMI	TOG' TIZMASI	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1.	Keniya	Keniya	5 199
2.	Margerita	Zair-Uganda	5 109
3.	Ras-Dashan	Efiopiya	4 620
4.	Tubkal	Katta Atlas	4 165
5.	Tabana- Ntlenyana	Drakon tog'lari	3 482
6.	Emi-Kusi	Tibesti	3 415
7.	Monto-Surs	Drakon tog'lari	3 299
8.	Marra	Sudan (Darfur)	3 088
9.	Piton-De-Nej	Reyunon	3 069
10.	Taxat	Axaggar	2918

VULQONLAR

№	NOMI	TOG' TIZMASI	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1.	Klimandja ro	Tanzaniya	5 895
2.	Meru	Tanzaniya	4 567
3.	Karimsibi	Virunga tog'lari	4 507
4.	Kamerun	Kamerun	4 070
5.	Teyde	Tenerife	3 718
6.	Fogu	Fogu	2 829
7.	Teleki	Keniya	646

.			
---	--	--	--

QO'RIQXONA VA MILLIY BOG'LAR

№	QO'RIQXONA	MILLIY BOG'
1.	ANSANGO-MENAKA	NIGER MB
2.	ANGALA	
3.	ACHOLI	UGANDA MB
4.	BAMINGI-BANGARA	MARKAZIY AFRIKA MB
5.	DJA	KAMERUN MB
6.	DINDER	SUDAN MB
7.	DUBL-5	BURKINA-FASO MB
8.	IONA	NAMIBIYA MB
9.	KABAREGA	UGANDA MB
10.	KAMEYA	ANGOLA MB
11.	KALAXARI-XAMSTOG	BOTSVANA MB
12.	KRYUGERA	MOZAMBIK MB
13.	GEMSBOK	NAMIBIYA MB
14.	ETANA	NAMIBIYA MB
15.	TSAVO	KENIYA MB
16.	UGALA	TANZANIYA MB
17.	UPEMBA	ZAIR MB
18.	UANKI	BOTSVANA MB
19.	SAVO	KENIYA MB
20.	SINIANKA-MINIA	CHAD MB

0.		
2 1.	SERENGETI	TANZANIYA MB
2 2.	SELUS	TANZANIYA MB
2 3.	SALANGA	ZAIR MB
2 4.	RUAXA	TANZANIYA MB
2 5.	RUNGVA	TANZANIYA MB
2 6.	NAMIB-NAUKLIFT	NAMIBIYA MB
2 7.	NYASA	MOZAMBIK MB
2 8.	NAMIB	NAMIBIYA MB
2 9.	MILLANDO	MILLANDO
3 0.	MASALMEDISH	ANGOLA MB
3 1.	MARKAZIY KALAXARI	BOTSVANA MB
3 2.	KAFUE	ZAMBIYA MB

SHARSHARALAR

J	SHARSHARALAR NOMI	JOYLASHGAN DARYOSI	JOYLASHGAN DAVLATI
1 .	AUGRABIS	ORANJ	JAR
2 .	DJANSTON	LUAPULA	TANZANIYA
3 .	FRANTS-IOSIF	KONGO	ANGOLA
4 .	GONE	ZAMBEZI	BOTSVANA
5 .	KOLOMBO	GUFIDJI	TANZANIYA
6 .	KOLOMBO	ZAMBEZI	ZAMBIYA
7 .	LIVINGSTON	KONGO	ZAIR

8.	MYORCHISON	SHIRE	ZIMBAMVE
9.	MANBUO-BEREG-SLON	BANDAMA	KOSTI
10.	NGAMBVE	ZAMBEZI	BOTSVANA
11.	XANSANS	KONGO	ZAIR
12.	NAXVA	KAVALLI	LIBERIYA
13.	PORT-DANFER	KONGO	ZAIR
14.	RIPON	NIL	KENIYA
15.	STEFANII	KONGO	ZAIR
16.	VISMAN	KASAN	ZAIR
17.	VOLFA	KONGO	ZAIR
18.	VIKTORIYA	ZAMBEZI	BOTSVANA
19.	STENLI	KONGO	ZAIR
20.	SHALE	KONGO	ZAIR

Afrikadagi eng keksa tog' jinslari arxey-proterozoy eralariga tegishli bo'lib yoshi 3-4 mlrd yil Sahroi Kabirdagi tog'liklardan topilgan. olimlar materikning janubi-g'arbidagi muz yoqizig'I – morenalarni tahlil qilib, Afrikaning bu qismi paleozoy erasida janubiy qutbda bo'lgan egan xulosaga kelishgan. Buyun yoki Sharqiy Afrika yer yorig'I sayyoramizdagi eng yosh va yirik yoriqdir. Afrikaning g'arbiy va Janubiy Amerikaning sharqiy sohillaridagi tog' jinslari bir-biriga tutashgan bo'lgan. Va yaxlit Pongeya supermaterigi hosil qilgan. Keyinchalik bu supermaterik Gondvana va Lavraziya materiklariga ajralgan.

QO'SHIMCHA MA'LUMOT.

Eng jazirama + 58⁰ C yoz Liviyada kuzatilgan.

Eng yuqori o'rtacha yillik harorat + 34.5 ⁰ C Efiopiyada 1960-yilda kuzatilgan.

Eng past harorat -15 ⁰ C Marokashda kuzatilgan.

Maksimal o'rtacha yillik yog'in 10500 mm Kamerun tog'larining g'arbiy yonbag'rida kuzatilgan.

Minimal o'rtacha yillik yog'in 1mm Daxlada – Misrda qayd qilingan

Samum- Shimoliy Afrika va Arabiston yarim orolida esadigan kuchi quruq va issiq qumli shamolning mahalliy nomi. Jazoirda bunday shamol *siroko* Misrda *hamsin* Arabistonda esa *samum* deb ataladi. Demak samum arabcha jazorama shamol degan ma’noni anglatadi. Yer yuzasining juda qattiq qizishi natijasida siklonlarda samum hosil bo’ladi. Davom etish 20 daqiqadan 3 soatgacha davom etadi ba’zan qiigan qum va changni bo’ron davrida harorat + 50⁰ C gacha ko’tariladi ba’zan momaqaldiroq kuzatiladi. Samum esishini qizigan qum zarrachalarining ishqalanib qattiq musiqiy tovush chiqarishidan bilsa bo’ladi.

KATTA DARYOLARI

	NOMLARI	UZUNLIGI km	HAVZASINING MAYDONI ming.km.kv	SUV SARFI	IRMOQLARI
1.	Nil	6 671	2870	2600	Oq nil, Ko’k nil, Kagera
2.	Kongo	4 320	3691	46000	Ibangi va Luolaba
3.	Niger	4 160	2092	9300	Benuya, Bani
4.	Oranj	1 860	1020	345	Vaal

KATTA KO’LLARI.

N	Nomlari	Maydoni ming km.kv	Chuqurligi m
1.	Viktoriya	68000	80
2.	Tanganika	34000	1470
3.	Nyasa	30800	706
4.	Chad	10000-26000	4-7

- ❖ Moyli palma --- yomg’irli davrda 15 m gacha shirin sharbat beradi, va bosha shirinliklar tayyorlashda foydalaniladi.
- ❖ Goliaf qurbaqasi—dunyodagi eng kata qurbaqa. Uning uzunligi 35 sm gacha og’irligi esa 3.5 kg gacha boradi.
- ❖ Goliaf qo’ng’izi ---- dunyodagi eng og’ir qo’ng’iz . uning og’irligi 100 gr chiqadi, uzunligi esa 13 sm.

- ❖ Sahel arabcha cheti qirg'og'I demakdir. Bu yerda Sahroi Kabirning Janubiy chetidagi quruq savannalarning nomi.
- ❖ Gorilla-eng kata odamsimon maymun bo'lib bo'yi 175 sm gacha yetadi og'irligi 200 kg.
- ❖ Savannalarda eng katta daraxt bo'lgan --- baobab o'sadi balandligi 20 m, tanasining aylanasi 30 m. Uning yengil va yumshoq tanasi yong'indan qo'rqmaydi va o'zida 120 litrgacha suv saqlaydi.uning tanasidan musiqa asboblari yasashadi.
- ❖ Soyabonsimon akatsiya o'zidan shilimshiq smola chiqaradi. Undan ip tayyorlashda va matolar tikishda foydalaniladi.
- ❖ Afrika fili---- quruqlikdagi eng katta sut emizuvchi. Uning balandligi 4 m og'irligi 12 tonna keladi.
- ❖ Jirafa—eng baland bo'yli hayvon, bo'yi 6 m gacha boradi.
- ❖ Daryo va ko'llar bo'yida og'irligi 3 tonna keladigan begemotlar ham yashaydi.

CHO'LLAR HAQIDA BA'ZI MA'LUMOTLAR.

- ❖ Sahroi Kabir--- dunyodagi juda katta va jazirama cho'l. Maydoni 7.8 mln km.kv.
- ❖ Sahroi Kabirda vohalar yer maydonining 3 % ini, ya'ni 20 000 km.kv ni egallaydi.
- ❖ Finikiya palmasi “ voha qirolichasi ” asosiy daraxtdir. Balandligi 20-30 m gacha boradi, 5 yildan keyin meva bera boshlaydi, 100-150 kg gacha va 100 yilgacha meva beradi.
- ❖ Velvichiya---- Nabib cho'liga xos o'simlik. Uning juda qisqa tanasi yer yuzasidan 30 sm ko'tarilib turadi. Tanasining diametri 1.7 m, ildizi 20 chuqurlikgacha boradi. Uning go'shtdor 2 ta bargi bor, 150-200 yil yashaydi.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR.

- ❖ Afrikada jami 392 ta qo'riqxonalar va milliy bog'lar bor, ularning maydoni 363 ming km.kv. Afrika maydonini 1.2 % egallaydi.
- ❖ Afrikada qo'riqxonalarga eng boy davlatlar Keniya va Kongo DR hisoblanadi. Keniyada 17 ta qo'riqxona bor. Ularning maydoni 2.1 mln ga.
- ❖ Afrikada qullar savdosi XVI asrdan boshlanib 350 yil davom etgan. Bu davrda Afrika taxminan 200 mln aholi yo'qotgan.
- ❖ XX asr boshlarida Afrikaning barcha hududlari koloniyalarga aylantirilgan edi. 1990-yilda oxirgi koloniya Namibiya davlati ozodlikka erishdi. Xozir Afrikada 50 ta davlat bor.

YIRIK QO'RIQXONALAR.

№	Nomi	Mamlakat	Qaysi qismida	Maydoni ni gektar

1	Bamin chi	MAR	Sudan va Markaziy Afrika	1 000 000
2	Kafue	Zambiya	Janubiy Afrika	2 249 000
3	Kryuge ra	JAR	Janubiy Afrika	1 820 000
4	Selus	Tanzani ya	Sharqiy Afrika	3 293 120
5	Sereng eti	Tanzani ya	Sharqiy Afrika	1 450 000
6	Kavo	Keniya	Sharqiy Afrika	2 088 000

AVSTRALIYA

Maydoni (orollar bilan)		8 959 000 km ²
Avastraliya materigining Maydoni		7 687 000 km ²
Qirg'oqlarining uzunligi		19 700 km
Eng chekka shimoliy nuqtasi	York burni	10 ⁰ 41' jan.keng g'ar.uzunlik 142 ⁰ 32'
Eng chekka janubiy nuqtasi	Saut-Ist- Poytn	39 ⁰ 11' jan.keng g'ar.uzunlik 146 ⁰ 25'
Eng chekka g'arbiy nuqtasi	Stip-Poynt	28 ⁰ 38' jan.keng g'ar.uzunlik 153 ⁰ 46'
Eng chekka sharqiy nuqtasi	Kabu- Branku	26 ⁰ 09' jan.keng g'ar.uzunlik 113 ⁰ 05'
Dengiz satxidan eng baland nuqtasi	Akonkagua	2 228 m
Dengiz satxidan eng past nuqtasi	Eyr-Nort ko'li	-16 m
Eng uzun daryo	Murrey (Darling bilan)	3 490 km
Eng yirik orol	Yangi Gvineya	792 540 km ²
Eng yirik ko'l	Eyr-Nort	15 000 km ²

DARYOLARI

N	NO	UZUNLI	HAVZASININ
---	----	--------	------------

	MI	GI (km)	G MAYDONI (km.kv)
1. .	Murray	3 490 km	1 160

KO'LLARI

N	NO MI	MAYDONI (km. kv)	ENG CHUQUR JOYI (m)
1. .	Eyr	15 000	-----
2. .	Torrens	5 700	-----

OROLLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)
1.	Yangi Gvineya	792 540
2.	Yangi Zelaniya	265 300
3.	Tasmaniya	68 400
4.	Solomon orollari	40 400
5.	Yangi Britaniya	36 600
6.	Fiji	18 200
7.	Gavayi orollari	16 700
8.	Yangi Kaledoniya	16 700
9.	Yangi Gebrid	14 800
10.	Bugenvil	10 000
11.	Yangi Irlaniya	8 650
12.	Guadalkanal	5 300
13.	Samao orollari	3 000
14.	Karolin orollari	1 320
15.	Taiti	1 040
16.	Tuamutu	810
17.	Tonga	699
18.	Mansiye orollari	600
19.	Guam	534
20.	Kuk orollari	240

0.		
----	--	--

VULQONLAR

N	NOMI	TOG' TIZMASI JOYLASHGAN OROL	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1.	Mauna-Loa	Gavayi orollari	4 170
2.	Ruapexu	Yangi Zelandiya	2 796
3.	Ulavun	Yangi Britaniya	2 300

TOG' CHO'QQILARI

N	NOMI	TOG' TIZMASI JOYLASHGAN OROL	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1.	Jaya	Yangi Gvineya	5 029
2.	Kuk	Yangi Zelandiya	3 756
3.	Kosyushko	Avstraliya Alpi tog'lari	2 228
4.	Panye	Yangi Kaledoniya	1 628
5.	Bartl-Frir	Kata Suvlar	1 611
6.	Legg-Pik	Tasmaniya orollari	1 573

ANTARKTIDA QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR.

- ❖ Antarktida maydoni 67,8 mln kv km
- ❖ Antarktida 50 — 60 ° j.k. dan ichkaridagi orollar va suv xavzasi bilan maydoni 52,5 kv km.
- ❖ Antarktida materigining maydoni 14,1 mln kv km
- ❖ Janubining qutbining mutlaq balandligi 2800 m.
- ❖ Materikning yaqinidagi orollar maydoni 75000 kv km.
- ❖ Qirg'oqlari uzunligi 30000 km.

- ❖ Materikda 16 ta mamlakatning ilmiy tadqiqot stantsiyalari bor.
- ❖ Doimiy va vaqtincha stantsiyalar soni 100 ga yaqin.
- ❖ Eng katta yarim orol - Antraktika.
- ❖ Ross dengizdagi xarakatdagi Erbus vulkoni bor.
- ❖ Eng baland chuqqisi 5140 m.
- ❖ Eng chuqur botiq - 2555 m.
- ❖ Materik muzligining xajmi 26 mln kub. Yer yuzidagi muzlarning 87 % i chuchuk suv zaxirasining 80 % i shu yerda.
- ❖ Janubiy kutbni birinchi bulib Amudsen zabt etgan.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR.

- ❖ Antarktida yozda o'rtacha harorat -30°C dan pastga tushmaydi.
- ❖ Janubiy yarim shar shimoliy yarimshardan ancha sovuk.
- ❖ "Vostok" stantsiyasida - $-89,2^{\circ}\text{C}$ kuzatilgan.
- ❖ Quyoshdan keladigan nurlarning 90 % i qaytadi.
- ❖ Iqlimi qurikligi bilan ajralib turadi
- ❖ Materik qirg'oqlarida butunlay muz va qorlardan xalos bo'lgan quruqlik bor. Ularni "Antarktida voxalari" deyishadi. Ilarning maydoni bir necha 10 kv km dan bir necha 100 kv km gacha boradi.
- ❖ Sovuklar qutbida xam qor tarkibida bakteriyalar mavjudligi aniklangan.
- ❖ Antarktida qirg'oqlarida sayyoramizning eng katta xayvonlari kit, kashalot, kasatkalar yashaydi.
- ❖ Muzsiz tog'yonbag'irlarida yozgi xarorat $+20^{\circ}\text{C}$ gacha yetishi mumkin.
- ❖ Antarktida bironta davlatga tegishli emas. 1959 yildagi Xalqaro shartnomaga muvofiq bu yerda faqat ilmiy tadqiqotlar olib borishga ruxsat berilgan.

JANUBIY AMERIKA

Maydoni (orollar bilan)		17 200 000 km ²
Orollar maydoni		150 000 km ²
Eng chekka shimoliy nuqtasi	Galinas	12 ⁰ 25' shim.keng 71 ⁰ 35' g'ar.uzunlik
Eng chekka janubiy nuqtasi	Frouard	53 ⁰ 54' jan.keng 71 ⁰ 18' g'ar.uzunlik
Eng chekka g'arbiy nuqtasi	Parinyas	7 ⁰ 09' jan.keng 34 ⁰ 46' g'ar.uzunlik
Eng chekka sharqiy nuqtasi	Kabu-Branku	4 ⁰ 45' jan.keng 81 ⁰ 20' g'ar.uzunlik
Dengiz satxidan eng baland nuqtasi	Akonkagua	6 960 m
Dengiz satxidan eng past nuqtasi	Salinas-Chikas (Vales yarim oroli)	-42 m
Eng uzun daryo	Amazonka (Ukayalibilan)	6 400 km
Eng yirik orol	Olovli Yer	48 200 km ²
Eng yirik ko'l	Marakaybo	14 343 km ²

DARYOLARI

	NOMI	UZUNLIGI (km)	HAVZASINING MAYDONI (km.kv)
1.	Amazonka	6 437	7 180
2.	La-Plata	4 700	3 100
3.	San-Fransisko	2 896	600
4.	Tokantins	2 850	770
5.	Orinoko	2 740	1 000
6.	Urugvay	1 609	306
7.	Magdalena	1 550	260

KO'LLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)	ENG CHUQUR JOYI (m)
1	Marakaybo	13 300	250
2	Titikaka	8 000	304
3	Poopo	2 530	3

OROLLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)
1	Olovli Yer	48 000
2	Foklend orollari	11 960
3	Chiloe	8 400
4	Galapagos orollari	7 430
5	Trinidad	4 820
6	Kyurasao	447
7	Tobago	330

VULQONLAR

№	NOMI	TOG' TIZMASI JOYLASHGAN DAVLAT	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1	Lyuylyaylayako	Chili-Argentina	6 723
2	San-Pedro	Chili	5 974
3	Chachani	Peru	6 075
4	Kotopaxi	Ekvador	5 897
5	Ruis	Kolumbiya	5 400
6	Osorno	Chili	2 660

TOG' CHO'QQILARI

N	NOMI	TOG' TIZMASI JOYLASHGAN OROL	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1	Akonkagua	Argentina	6 960
2	Iliamini	Boliviya	6 882
3	Oxos-Del-Soldado	Argentina-Chili	6 880
4	Tupungato	Argentina-Chili	6 800
5	Uaskaran	Peru	6 768
6	Ilyampu	Boliviya	6 362
7	Koropuna	Peru	6 425
8	Chimboraso	Ekvador	6 310
9	Kristobal-Klon	Kolumbiya	5 800
10	Bolivar cho'qqisi	Venesuela	5 007
11	San-Valentin	Chili	4 058
12	Rorayma	Venesuela	2 810
13	Bandeyra	Braziliya	2 890

SHARSHARALAR

N	SHARSHARALAR NOMI	JOYLASHGAN DARYOSI	JOYLASHGAN DAVLATI
1.	ANXEL	ORINOKO	VENESUELLA
2.	IGUASU	PARANA	BRAZILYA
3.	GUARIBAS	AMAZONKA	BRAZILYA
4.	GREZ-ILYAS	AMAZONKA	BRAZILYA
5.	GEOTONIU	AMAZONKA	BRAZILYA
6.	AUGUSTU	AMAZONKA	BRAZILYA
7.	PAULU-AFANSU	SAN-FRANSISKO	BRAZILYA
8	SETI-KADAS	PARANA	BRAZILYA

.			
9	URABUPANGA	PARANA	BRAZILIYA
.			

QO'RIQXONA VA MILLIY BOG'LAR

№	QO'RIQXONA	MILLIY BOG'
1	ARAGUAYA	BRAZILIYA MB
2	ALBERTO-AGOSTINI	OLOVLI YER MB
3	JAU	BRAZILIYA MB
4	IGUASU	BRAZILIYA MB
5	KANAYMA	GVIANA MB
6	LAPIN	CHILI MB
7	LAGUNI-SAN-RAFAYL	CHILI MB
8	LAS-GLASAROS	CHILI MB
9	MAKARENA	PERU MB
10	MANU	PERU MB
11.	HAIDEL-UAKI	ARGENTINA MB
12.	PAAKAS-NOUL	BOLIVIYA MB
13.	RIU-NEGRA	BRAZILIYA MB
14.	SERRANIYA-LA-NABLINA	BRAZILIYA MB
15.	SHITU	BRAZILIYA MB

- ❖ Bo'g'ozlar: Magellan, Dreyk.
- ❖ Qo'ltik: Plata.
- ❖ Oqimlar: Braziliya, Gviana, Peru.
- ❖ Pasttekisliklar: Amazonka, La-Riato, Orinoko.
- ❖ Yassi tog'liklar: Braziliya, Gviana.
- ❖ Tog'lar: And, Markaziy And, Chili-Patagoniya, And tog'lari, Shimoliy

And.

- ❖ Cho'qqilar: Akonnagua, Chimboraso, Miyampu, Puna.
- ❖ Vulkanlar: Lyulyanlyako, Kotopaxi.
- ❖ Materikning kirgok uzunligi: 28700 km.
- ❖ Eng katta orol - Olovli yer.
- ❖ Eng mitti yirtkich balik - pi ranya ("daryo odamxuri")
- ❖ Eng katta iloni - Anakonda, 12 metr.
- ❖ Eng keng sharsharasi - Igu asu, 2700 metr
- ❖ Janubii Amerika yer sharidagi sernam materik.
- ❖ Eng issik joyi + 46 °S Rivadaviya degan joyda (Grande CHako).
- ❖ Eng past xarorat — 33 S Sarmyentgoda (potogoniya) kayd ztilgan.
- ❖ Yog'in eng kup tushadigan joy Kolumbiyaning Buenavintura xududi
- ❖ Eng kam yillik yogin - 1 mm. CHilidagi Afrika shaxrida.
- ❖ Tropik and tog'larining baland qismlarida bir kunning ueida 4 ta faelga o id xususiyatlarni kuzatish mumkin.
- ❖ Amazonka daryosidagi baliqlar turi Tinch okeanidagi baliqlar turidan xam ko'p.
- ❖ Materikda uzunligi 1500 - 3000 km bo'lgan 20 dan ortik daryolar bor.
- ❖ Gumbolt ekvatorial o'rmonlarni "gileya" deb atagan, ammo ularni bu yerda "selva" deb yuritishardi. "selva" portugal tilida "o'rmon" demakdir.
- ❖ Selva yer sharidagi o'simliklar dunyosiga eng boy bo'lgan va eng kata o'rmonlar zonasi.
- ❖ Atakama yer sharidagi eng quruq chullardan biridir.
- ❖ Eng yengil daraxt "Balsa" bo'lib, undan T.Xeyerdalnnng "Kon - Tiki" qayig'ini yasalgan.
- ❖ Eng katta suv o'simligi - Vikgoriya-Regaya xisoblanadi, uning bargining diametri 2 m.
- ❖ Orxideya gulining diametri - 90 sm, eng kichik orxideya gulining Diametri -1 sm.
- ❖ Kalibri - eng kichik qush bo'lib, og'irligi 1,6 - 1,8 gr, uzunligi 5,5 sm. Kalibri qushining 500 turi bor.
- ❖ Anakonda ilonining uzunligi 10-12 metr, og'irligi 230 kg.
- ❖ Eng katta elektr balik junli xayvon xisoblanadi.
- ❖ Shinshilla - meumunasi eng qimmatbaxo kemiruvchi hayvondir.
- ❖ Braziliya —dagi o'simliklar turi to'rt mingdan oshadi.
- ❖ Selvada balandligi 80 m keladigan "ayba" daraxti o'sadi
 - ❖ Baland tog'lardagi quruq tog' dashtlarni va chala cho'llarni - puna deb atashadi.
 - ❖ Materikning eng baland cho'qqisi Ankonkagua 6960 metr.
 - ❖ Materikning eng past nuqtasi Argentinadagi Valdes yarimorolida 40 metr.
 - ❖ Eng yuqori harorat Rivadaviada +49 ° Ckuzatilgan.
 - ❖ Tropik o'rmonlar Janubiy Amerikaning 1/3 qismini egallaydi.
 - ❖ Eng baland sharshara -Anxel 1054 metr.
 - ❖ Materikdagi eng baland vulqon Lyulyaylyako 6723 metr.
 - ❖ Bug'ozlar: Shelexov, Bering, Devis, Gudzon, Foks

- ❖ Tog'lari: Kordilyera, Burmali, Qirg'oq tizmalari, Serro-Nevada, Apalachi
- ❖ Tog'liklari: Meksika, Katga Xavza, Kolorado platosi.
- ❖ Tekisliklar: Buyuk, Markaziy.
- ❖ Pastkisliklar: Atlantikabo'yi, Meksikabo'yi, Missisipi.
- ❖ Cho'qqilar: Makkinli, Mitchell.
- ❖ Vulqonlar: Orisaba, Popokatgapetl.
- ❖ Botikqar: Ajal vodiysi, Katta Kanyon, Mamont g'ori.

SHIMOLIY AMERIKA

Maydoni (orollar bilan)		24 200 000 km ²
Orollar maydoni		3 890 000 km ²
Eng chekka shimoliy nuqtasi	Merchison	71°50' shim.keng 94°45' g'ar.uzunlik
Eng chekka janubiy nuqtasi	Maryato	7°12' shim.keng 80°52' g'ar.uzunlik
Eng chekka g'arbiy nuqtasi	Uels Shahzodasi	65°35' shim.keng 168°05' g'ar.uzunlik
Eng chekka sharqiy nuqtasi	Sent-Charlz	52°24' shim.keng 55°40' g'ar.uzunlik
Dengiz satxidan eng baland nuqtasi	Makkinli	6194 m
Dengiz satxidan eng past nuqtasi	Ajal vodiysi	-86 m
Eng uzun daryo	Missipi (Missuri bilan)	6019 km
Eng yirik orol	Grenlandiya	2 175 600 km ²
Eng yirik ko'l	Yuqori	82 100 km ²
Eng baland sharshara	Yosemite (AQSH)	739 m
Eng chuqur ko'l	Katta Qullar (Kanada)	614 m

DARYOLARI

N	NOMI	UZUNLIGI	HAVZASINING MAYDONI
1	Missisipi (Missuri bilan)	6019 km	3268
2	Makkenzi	4250 km	1800
3	Yukon	3700 km	855

.			
4.	Rio-Grande	2870 km	570
5.	Kolorado	2740 km	635
6.	Kolumbiya	1953 km	669
7.	San Lavrentiy	3057 km	1269
8.	Cherchil	1609 km	281

OROLLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)
1	Grenlandiya	2 175 600 km ²
2.	Baffin Yeri	507 000 km ²
3.	Viktoriya	213 800 km ²
4.	Elsmir	202 700 km ²
5.	Nyufaunlend	111 000 km ²
6.	Kuba	105 010 km ²
7.	Devon	56 400 km ²
8.	Sautgempton	44 149 km ²
9.	Melvill	42 100 km ²
10.	Aleksandra arx.	36 800 km ²
11.	Aksell- Xeyberg	34 400 km ²
12.	Shahzoga Uels	33 338 km ²
13.	Vankuver	32 100 km ²
14.	Somerset	24 300 km ²

1 5.	Aleut orollari	17 666 km ²
1 6.	Prins-Patrik	15 800 km ²
1 7.	Bagam orollari	11 400 km ²
1 8.	Yamayka	11 100 km ²

KO'LLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)	ENG CHUQUR JOYI (m)
1 .	Yuqori	84 130	393
2 .	Guron	59 700	208
3 .	Michigan	58 100	281
4 .	Kata Ayiq	31 329	137
5 .	Kata Qullar	28 570	614
6 .	Eri	25 667	64
7 .	Vinnepeg	24 390	18
8 .	Ontario	19 554	236
9 .	Nikaragua	8 430	70
10. .	Atabaska	7 936	60
11. .	Olenye	6 651	-----
12. .	Vinnipegosis	5 374	12
13. .	Manitoba	4 646	28
14. .	Katta Sho'r Ko'l	4 144	14

TOG' CHO'QQILARI VA VULQONLARI

1. .	Mak-Kinli	6194 m
2. .	Logan	6050 m
3. .	Orisaba (vulqon)	5610 m
4. .	Avliyo Ilya	5488 m
5. .	Popokatepetl (vulqon)	5465 m
6. .	Veniaminov vulqoni	2507 m
7. .	Robson	3954 m
8. .	Reynir vulqoni	4392 m
9. .	Shasta vulqoni	4317 m
10. 1.	Uitni tog'i	4418 m
11. 1.	Elbert tog'i	4399 m
12. 1.	Kolima vulqoni	3846 m
13. 1.	Taxumulko	4220 m
14. 1.	Momotombo	1280 m
15. 1.	Lange-Pik	4202 m
16. 1.	Mitchel	2037 m

QO'RIQXONA VA MILLIY BOG'LAR

№	QO'RIQXONA	MILLIY BOG'
1. .	ALGONKIN	KANADA MB
2. .	AJAL-VODIYSI	KANADA MB
3. .	BANF	KANADA MB
4	BUYUK-KANON	MEKSIKA MB

.		
5.	BERING-LEND-BALI	KANADA MB
6.	BUT-BAFALLO	KANADA MB
7.	DJOSHUATRI	KANADA MB
8.	ELLONSTON	KANADA MB
9.	EL-VISKANNO	MEKSIKA MB
10.	JASPER	KANADA MB
11.	YOSEMITSKIY	KANADA MB
12.	KUTENEY	KANADA MB
13.	KINGS-KANON	KANADA MB
14.	KUMBRES-DE-MONTEREY	MEKSIKA MB
15.	KONONLEND	MEKSIKA MB
16.	KLYUYA	KANADA MB
17.	KATMAY	KANADA MB
18.	KOBUK VALLI	KANADA MB
19.	LAVRENTIY	KANADA MB
20.	LA-VARANDRI	KANADA MB
21.	MISTASSINI	KANADA MB
22.	NAXANNI	KANADA MB
23.	NOATAK	KANADA K
24.	NATUR	GRELANDIYA MB
25.	ORGAN-PAYL-KAKTUS	KANADA MB
26.	RANGEL-SENT-ELLA	KANADA MB

6.		
2 7.	SHAHZODA ALBERT	KANADA MB
2 8.	SHIMOLIY YUKON	KANADA MB
2 9.	SHIM G'ARB GRELANDIYA	GRELANDIYA MB
3 0.	YUKON-CHARLI	KANADA K

QO'SHIMCHA MA'LUMOT

- ❖ Eng qalin qor 11.5 m, 1911-yilda mart oyida Kaliforniyada kuzatilgan.
- ❖ Eng kuchli shamol 1934-yil 12-aprelda Vashington tog'ida (41.6m/sek) kuzatilgan.
- ❖ To'fon tornado shamollari materikning janubi-sharqiy hududlariga kata zarar keltiradi.

TABIAT ZONALARI

- ❖ Eng katta kaktus- SAGUARO, balandligi 24 m ga yetadi.
- ❖ Burama shohli antilopa-eng tez chopadigan hayvon.
- ❖ Eng og'ir zaharli ilon-chinqiroq ilon bo'lib uning o'g'irligi 15 kg gacha boradi.
- ❖ Kordilyera tog'larida o'ziga xos bo'lgan- qalin junli qor echkisi yashaydi.
- ❖ Subtropik tog' o'rmomlarida balandligi 100 m, diametri 9 m keladigan sekvoja daraxti o'sadi
- ❖ Meksika tog'ligining asosiy o'simligi- kaktuslar hisoblanadi. Bu kaktuslar tanasida 200 litrgacha suv saqlaydi.
- ❖ Shimoliy Amerikada 50 dan ortiq milliy bog'lar bor. Ular ichida eng yiriklari: "Shimoliy –G'arbiy Grenlandiya" milliy bo'g'i, Buyuk Kanyon,Sekvoja, Mamont G'ori, Ajal vodiysi, "Ellouston" bog'i

TABIIY GEOGRAFIK O'LKALARI VA AHOLISI

- ❖ Shimoliy Amerikaga aholining ko'chib kelishi bundan 25-30 ming yil oldin boshlangan.
- ❖ Materik qovoq, makkajo'xori va dukkaklilar vatanidir.
- ❖ Kanada-Arktikasida eskimoslar yashaydi. Ular jami 6 ming kishi qolgan bo'lib, o'zlarini Induistlar deyishadi. Ular qishda qordan uy "IGLA" yasashadi.
- ❖ Shimoliy Amerikada 15 mln hindular 25 mln negrlar yashaydi.
- ❖ Shimoliy Amerikadagi eng kata davlat – Kanada bo'lib yer maydoni 9971,0 ming km².
- ❖ Niagara sharsharasini tomosha qilish uchun har yili bu yerga 10 mln sayyoh keladi.
- ❖ Kanada hududining 50 % i o'rmonlar bilan band.

- ❖ Kanadada dunyodagi eng katta “Vud Buffalo” milly bog’I tashkil etilgan. Bu yerda bizonlar himoya qilinadi.
- ❖ Kolorado daryosida eng katta kanyon hosil bo’lgan. Bu tor va tik qirg’oqli jarlikda uzunligi 446 km eni 6-28 km gacha, chuqurligi 2 km gacha bo’ladi. Bu yerga har yili 2 mln sayyoh keladi.
- ❖ Shimoliy Amerika qirg’oqlarining uzunligi - 75600 km.
- ❖ Orollar va yarimorollar materik maydonining 25 % ini tashkil etadi.
- ❖ Dunyodagi eng katta oroli bor - Grenlandiya.
- ❖ Qo’y, ho’kiz faqat Arktika cho’llar zonasida yashaydi.
- ❖ Mo’tadil, subtropik va tropiklarda tabiat zonalari uzoqlik bo’ylab joylashgan.

GEOGRAFIK OB’EKTLAR.

- ❖ Qo’ltiqlar: Gudzon, Meksika.
- ❖ Oqimlar: Shimoliy Atlantika, Golfstrim, Labrador.
- ❖ Daryolar: Missisipi, Missouri, Ogayo, Yukon, Avliyo Lavrentiy, Makenzi, Kolumbiya, Kolorado.
- ❖ Ko’llar: Yukori, Turon, Ontario, Michigan, Eri, Vinnipeg, Atabaska, Katga AyiQ.
- ❖ Sharshalar: Niagara, Katta Kanyon, Yosemid.

QO’SHIMCHA MA’LUMOT.

- ❖ Eng qalin qor 11,5 m, 1911 - yil mart oynda Kaliforniya kuzatilgan.
- ❖ Eng kuchli shamol 1934-yil 12-aprelda Vashington tog’ida (41,6 m/sek) kuzatilgan.
- ❖ To’fon, tornado shamollari materikning janubi-sharqiy xududlariga katta talofat keltiradi.
- ❖ Quyoshli kunlar eng ko’p bo’ladigan joy - Arizona shtatidagi Yuma degan joyda. Bu yerda yilning 95 % i quyoshli kunlar dan iborat.
- ❖ Eng baland sharshara - Yusemid (Mersed daryosida) - 757 m.

TABIAT ZONALARI.

- ❖ Eng katga kaktus - Saguaro, balandligi 24 metrga boradi.
- ❖ Burama shoxli antilopa - eng tez chopadigan xayvon.
- ❖ Eng og'ir zaxarli ilon - chinqiroq ilon bo'lib uning og'irligi 15 kg gacha boradi.
- ❖ Kordilera tog'larida o'ziga xos bo'lgan xayvon - qalin junli qor echkisi yashaydi.
- ❖ Subtropik tog' o'rmonlarida balandligi 100 m, diametri 9 metr keladigan sekvoja daraxti usadi.
- ❖ Meksika tog'lig'ining asosiy o'simligi - kaktuslar hisoblanadi.
- ❖ Shimoliy Amerikada 50 dan ortiq milliy bog'lar bor. Ular ichida eng yiriklari: "SHimoli - Garbiy Grenlandiya" milliy bog'i, Buyu k Kanyon, Sekvoja, Mamont g'ori, Ajal vodiysi, "Ellouston" bog'i.

Y E V R O S I Y O YE V R O P A

Maydoni (orollar bilan)		10 500 000 km ²
Orollar maydoni		730 000 km ²
Qirg'oq chizig'ining uzunligi		38 000 km
Dengiz sathidan o'rtacha balandlik		340 m
Eng chekka shimoliy nuqtasi	Nordkin burni (Norvegiya)	71 ⁰⁰ 8' shim.keng 27 ⁰ 42' g'ar.uzunlik
Eng chekka janubiy nuqtasi	Marokki burni (Ispaniya)	36 ⁰⁰ 0' shim.keng 5 ⁰ 37' Sharq.uzunlik
Eng chekka g'arbiy nuqtasi	Roka burni (Portugaliya)	38 ⁰ 48' shim.keng 9 ⁰ 31' sharq.uzunlik
Dengiz satxidan eng baland nuqtasi	Elbrus	5642 m
Dengiz satxidan eng past nuqtasi	Niderlandiyadagi pasttekislik	-5 m
Eng uzun daryo	Volga	3531 km
Eng katta orol	Buyuk Britaniya	229 885 km ²
Eng katta ko'l	Kaspiy ko'li	376 000 km ²
Eng uzun daryo	Dunay	2860 km
Eng katta ko'l	Venern (Shvetsiya)	5585 kv.km
Eng chuqur ko'l	Garda (Italiya)	346 m
Eng baland harakatdagi Vulqon	Etna(Italiya)	3323 m

Eng uzun g'or	Xellox (Shveysariya)	78 m
Eng chuqur g'or	Jan-Bernar(Fransiya)	1535 m
Eng baland sharshara	Sharqiy Mardalsdoss (Norvegiya)	517 m

KO'LLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)	ENG CHUQUR JOYI(m)
1.	Kaspiy dengizi	376 000	1025
2.	Ladoga	17 700	215
3.	Onega	9 720	100
4.	Venern	5 585	100
5.	Chudskoye	3 550	15
6.	Vettern	1 912	120
7.	Sayma	1 800	58
8.	Inari	1 050	60
9.	Melaren	1 140	60
10.	Balaton	596	11
11.	Jeneva	582	310
12.	Boden	538	252
13.	Garda	370	346
14.	Skadar	356	12
15.	Prespa		54

TOG' CHO'QQILARI

№	NOMI	TOG'	OKEAN
----------	-------------	-------------	--------------

		TIZMASI	SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1. .	Elbrus	Kata Kavkaz	5 642
2. .	Kazbek	Kata Kavkaz	5 033
3. .	Monblan	G'arbiy Alp	4 807
4. .	Monte-Roza	G'arbiy Alp	4 634
5. .	Finsteraarxorn	G'arbiy Alp	4 274
6. .	Grosglokner	Sharqiy Alp	3 797
7. .	Mulasen	Serra-Nevada	3 478
8. .	Aneto	Pirenei	3 404
9. .	Musala	Bolgariya	2 925
10. .	Olimp	Gretsiya	2 917

VULQONLAR

N	NOMI	TOG' TIZMASI JOYLASHGA N OROL	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1	Etna	Sitsiliya oroli	3 340
2	Xvannadalsxnuk or	Islandiya oroli	2 119
3	Gekla	Islandiya oroli	1 491
4	Vezuviy	Apennin	1 277
5	Stromboli	Lipar oroli	926
6	Vulkano	Lipar oroli	499

QO'RIQXONA VA MILLIY BOG'LAR

N	QO'RIQXONA	MILLIY BOG'
1	QORA DENGIZ	QORA DENGIZ MB
2	BELOVEJ PUSHCHASI	RIGA MB
3	GAUYA	RIGA MB
4	EKREN	FRANSIYA MB
5	ZAKATOLSIYA	KAVKAZ
6	KAVKAZ	KAVKAZ
7	KASOREA	ISPANIYA MB
8	LEYK-DISTRIKT	BUYUK BRITANIYA
9	LAGODEXSKAYA	KAVKAZ MB
10	MARKAZNIY	KAVKAZ MB
11	SOXONDINSKIY	KAVKAZ MB

1.		
1 2.	TEBERDINSKIY	KAVKAZ MB
1 3.	POLSHA	POLSHA MB

OROLLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)
1.	Buyuk Britaniya	230 000
2.	Islandiya	103 000
3.	Irlandiya	84 000
4.	Novaya Zemlya	82 600
5.	Shpitsbergen arx.	62 000
6.	Sitsiliya	26 700
7.	Sardiniya	24 100
8.	Frans-Iosif yeri	16 100
9.	Korsika	8 720
10.	Krit	8 300
11.	Zelandiya	7 016
12.	Kolguev	5 250
13.	Baltika orollari	5 000
14.	Evbeya	3 770
15.	Malyorka	3 410
16.	Vaygach	3 383
1	Gotland	2 960

7.		
1 8.	Saaremaa	2 714
1 9.	Eland	1 348
2 0.	Kerkira	592

OSIYO

Maydoni (orollar bilan birga)		32 003 300 km ²
Orollar maydoni		1 891 800 km ²
Qirg'oq chizig'ining uzunligi		30 500 km
Dengiz sathidan o'rtacha Balandlik		960 m
Eng chekka janubiy nuqtasi	Piay burni (Malayziya)	1 ⁰ 16' shim.keng 103 ⁰ 30' sharq.uzunlik
Eng chekka g'arbiy nuqtasi	Baba burni (Turkiya)	39 ⁰ 29' shim.keng 26 ⁰ 04' sharq.uzunlik
Dengiz satxidan eng baland nuqtasi	Jomolungma	8848 m
Dengiz satxidan eng past nuqtasi	O'lik dengiz sathi (Isroil va Suriya)	-405 m
Eng katta orol	Kalimantan (Indoneziya va Malayziya)	734 000 km ²
Eng katta ko'l	Orol dengizi (Qozog'siton va O'zbekiston)	33 640 km ²
Eng uzun daryo	Yanszi (Xitoy)	6300 km
Yanszi daryosining maydoni bo'yicha eng katta havzasi		1 807 000 kv.km
Eng chuqur ko'l	Issiqko'l (Qirg'iziton)	668 m
Eng baland harakatdagi Vulqon	Erjiyas (Turkiya)	3916 m
Eng chuqur g'or	Kili (O'zbekiston)	1082 m

KO'LLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)	ENG CHUQUR JOYI (m)
1.	Orol dengizi	64 000	67
2.	Baykal	31 500	1620
3.	Balxash	18 300	26
4.	Issiqko'l	6 280	702
5.	Duntinxu	6 000	10
6.	Urmiya	5 800	16
7.	Kukunur	4 200	38
8.	Van	3 760	145
9.	Poyanxu	2 771	20
10.	Xubsugul	2 620	238
11.	Tuz	2 500	2
12.	Tayxu	2 210	-----
13.	Namso	2 000	-----
14.	O'lik dengiz	1 050	356

DARYOLARI

№	NOMI	UZUNLIGI (km)	HAVZASINING MAYDONI (km.kv)
1.	Yanszi	6 300	1 808
2.	Xuanxe	4 670	745

3. .	Mekong	4 500	810
4. .	Amur	4 444	1 855
5. .	Lena	4 400	2 490
6. .	Yenisey	4 092	2 580
7. .	Ob	3 650	2 990
8. .	Ind	3 180	980
9. .	Efrat	3 065	673
10. .	Sirdaryo	3 019	219
11. .	Braxmapu tra	2 900	935
12. .	Saliun	2 820	352
13. .	Gang	2 700	1 120
14. .	Amudaryo	2 540	309
15. .	Iravadi	2 150	430
16. .	Sitszyan	2 130	437
17. .	Kolima	2 129	647
18. .	Tarim	2 030	952
19. .	Tigr	1 950	375

OROLLARI

№	NOMI	MAYDONI (km. kv)
1.	Kalimantan	735 700
2.	Sumatra	435 000
3.	Xonsyu	223 400
4.	Sulawesi	179 416
5.	Yava	126 500
6.	Luson	105 600
7.	Mindanao	95 600
8.	Xokkaydo	77 700
9.	Sahalin	76 400
10.	Shri-Lanka	65 596
11.	Kyusyu	42 600
12.	Novosibirsk orollari	38 400
13.	Severnaya Zemlya	37 560
14.	Tayvan	35 948
15.	Xaynan	33 700
16.	Timor	33 615
17.	Sikoku	18 760
18.	Seram	18 200
19.	Xalmaxera	17 998
20.	Kuril orolari	15 600

0.		
2 1.	Sumbava	15 500
2 2.	Flores	15 175
2 3.	Palavan	11 800
2 4.	Banka	11 600
2 5.	Sumba	11 200
2 6.	Kipr	9 251
2 7.	Vrangel	7 270
2 8.	Karagin	2 120
2 9.	Kata Shantar	2 000
3 0	Okinava	1 254

TOG' CHO'QQILARI

N	NOMI	TOG' TIZMASI	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1.	Jomolungma	Himolay	8848
2.	Chogori	Qoraqum	8611
3.	Dxaulagiri	Himolay	8221
4.	Nangaparpap	Himolay	8126
5.	Ulug'muetag'	Kunlun	7723
6.	Tirichmir	Hindukush	7690
7.	Gungashan	Dasyueshan	7590

8	Kulagangri	Himolay	7554
9	Komunizm cho'qqisi	Pomir	7495
10	G'alaba cho'qqisi	Tyanshan	7439

VULQONLAR

№	NOMI	TOG' TIZMASI JOYLASHGAN OROL	OKEAN SATHIDAN ENG BALAND NUQTASI (m)
1	Demavend	Elbrus	5604
2	Klyuchi Sopkasi	Kamchatka ya.o	4750
3	Kerinch	Sumatra	3805
4	Fudziyama	Xonsyu oroli	3776
5	Semeru	Yava oroli	3676
6	Slament	Yava oroli	3428
7	Raung	Yava oroli	3332
8	Apo	Mndanao oroli	2954
9	Aso	Kyusyu oroli	1592
10	Krakatau	Zond oroli	812

QO'RIQXONA VA MILLIY BOG'LAR

№	QO'RIQXONA	MILLIY BOG'
1	AMUDARYO	TURKMANISTON MB
2	BESHOROL	QIRG'IZISTON
3	BADXIZ	BADXIZ QIRLARI MB
4	BORSAKELMAS	OROL DENGIZI MB
5	DASHTI-JO'SH	TOJIKISTON MB

6	BADAYTO'QAY	QORAQALPAG'ISTON MB
7	ZAFARSHON	ZARAFSHON MB
8	ZOMIN	O'ZBEKISTON MB
9	ISSIQKO'L	ISSIQKO'L MB
10	KITOB	O'ZBEKISTON MB
11	KOPETTOG'	TURKMANISTON MB
12	KXAYKXIAY	VEYTNAM MB
13	KUTAI	BRUNEY MB
14	KIRTXAR	ERON MB
15	KO'XITANG	O'ZBEKISTON MB
16	MARKAZIY-SIBIR	SIBIR
17	NORUZUM	QOZOG'ISTON
18	NORIN	QIRG'IZISTON
19	NUROTA	O'ZBEKISTON MB
20	OQSUV	QOZOG'ISTON
21	OLEKMIN	ROSSIYA
22	RAMIT	TOJIKISTON MB
23	REPETEK	TURKMANISTON MB
24	SARICHELAK	QIRG'IZISTON
25	SYUNT-XASARDOG	TURKMANISTON MB
26	TIGROVAYA	TOJIKISTON MB
27	TAMAN-NEGARA	MALAZIYA MB
28	TAYMIR	ROSSIYA
29	USTYURT	QOZOG'ISTON

9		
3 0	XASANQUSH	TURKMANISTON MB
3 1	HISOR	O'ZBEKISTON MB
3 2	YUGAN	SIBIR
3 3	KURGOLJI	QOZOG'ISTON
3 4	QIZILQUSH	O'ZBEKISTON MB
3 5	QOPLONQIR	TURKMANISTON MB

QO'LTUQLAR

№	NOMI	JOYLASHGAN O'RNI
1.	Anadir	Anadir ya.o
2.	Aniva	Saxalin janub
3.	Arabata	Qrim ya.o
4.	Adnar-fyord	Islandiya
5.	Asinara	Sardiniya
6.	Ariaki	Kyusiyu.o
7.	Abasira	Xokkaydo.o
8.	Antaliya	Turkiya janubida
9.	Aden	Qizil dengizda
10.	Arabiston	O'rta yer den janubida
11.	Akko buxtasi	Islandiya
12.	Argolikos	Pillipons yarim oroli
13.	Baydarski-gubasi	Yaman
14.	Buorxaya	Lena deltasi
15.	Berdamskiy	Azov dengizi
16.	Burgasski	Qora dengizi
17.	Bokna-fyord	Norvegiya dengizi
18.	Boxus	Norvegiya janubida
19.	Bristol	Britaniya
20.	Bandirma	Marmar dengizi
21.	Biskay	Ispaniya
22.	Bengaliya	Hindiston
23.	Boxayvon	Sariq dengizi g'arb
24.	Benin	Gvineya qo'l.shim
25.	Bakbo (tonkin)	Xaynan oroli g'arbida
26.	Vismenskiy	Boltiq dengizi
27.	Varneniskiy	Qora dengizi

28.	Varanger-fyord	Norvegiya dengizi sharqi
29.	Venesiya	Adriatika dengizi shimoli
30.	Valensiski	Ispaniya sharqi
31.	Vakasa	Yaponiya
32.	Vulkanicheski	Xokkaydo.o
33.	Vest-fyord	Norvegiya dengizi sharqi
34.	Gdaniskiy-buxtasi	Boltiq dengizi
35.	Gadan	Yavay r.o shk
36.	Geygoland buxtasi	Yutlandiya ya .o janubi- g'arb
37.	Goluey	Irlandiya
38.	Gaeta	Tiren dengizi
39.	Genua	Liguriya dengizi
40.	Gemlikskiy	Marmar dengizi
41.	Gabes	Tunis davlati
42.	Dvina gupkasi	Oq dengiz
43.	Dingl	Irlandiya
44.	Davao	Mindandao
45.	Isa-fyord	Islandiya
46.	Izmita	Marmar dengizi
47.	Isikari	Xokkaydo.o
48.	Irian	Yangi gvineya shimoli
49.	Iskanderon	Kichik osiyo yar. Oroli janubi
50.	Kandalashka	Oq dengizi
51.	Kurskiy	Boltiq dengizi
52.	Kresta	Anadir qo'ltig'ida
53.	Karaginskiy	Kamchatka sharqda
54.	Karkinit	Qrim ya.o
55.	Kalamitskiy	Qrim ya.o
56.	Kazantinskiy	Qrim ya.o
57.	Kirova	Kaspiy dengizi
58.	Kilskaya	Boltiq dengizi
59.	Korinf	Pillipons ya.o
60.	Klu	Irlandiya
61.	Kanera	Sardiniya
62.	Kadiss	Ispaniya
63.	Kagosima	Kyusiyu.o
64.	Kach	Hindiston
65.	Kambey	Hindiston
66.	Lakonikos	Pillipons ya.o
67.	Lim-fyord	Daniya
68.	Lus	Buyuk britaniya

69.	Laym	Buyuk britaniya
70.	Lox-foyn	Irlandiya
71.	Lion	Fransiya
72.	Lyaodun	Baxayvon qo'ltig'i
73.	Mezen gubasi	Oq dengiz
74.	Mang'ishloq	Kaspiy dengiz
75.	Mesiniakos	Pellipons
76.	Maklen-burg	Boltiq dengizi
77.	Markal	Buyuk britaniya g'b
78.	More-fyord	Buyuk britaniya shq
79.	Marsshlok	Malta
80.	Mellixa	Malta
81.	Meychjouan	Xitoy shq
82.	Muku	Yaponiya
83.	Moro	Mindandao
84.	Moutama(martaba n)	Birma
85.	Mersinskiy	Kichik osiyo ya o jan
86.	Neopolitanskaya	Tiren dengizi
87.	Onega	Oq dengiz
88.	Ob	Yamal shq
89.	Olyutor	Kamchatka sh.q
90.	Obitochniy	Azov dengizi
91.	Oman	Persidskiye davomi
92.	Pechora	Pechora dengizi
93.	Petra belikogo	Yapon dengizi
94.	Penjina gubasi	Shilixov qo'ltig'i
95.	Pomorskaya buxtasi	Boltiq dengizi
96.	Parsanger-fyort	Norvegiya dengizi sharq
97.	Pelanbuxanratu	Yava.o
98.	Persidskiy	Arabiston ya.o sh.shq
99.	Papua	Yangi gvineya
100.	Riga	Boltiq dengizi
101.	Ringkyobing- fyord	Daniya
102.	Skyaulvandi	Islandiya
103.	Sen-malo	Fransiya
104.	Sen-malo	Fransiya la-mansh
105.	Salerniskiy	Tiren dengizi
106.	Setubal	Portugaliya g'arbi
107.	Sent-pal buxtasi	Malta
108.	Seutskiy	Marokash sh shq

109.	Saross	Egey dengizi shq
110.	Senday	Yaponiya
111.	Sagami	Yaponiya
112.	Suruga	Yaponiya
113.	Taganrog	Azov dengizi
114.	Tempyugskiy	Azov dengizi
115.	Taman	Kerch bug' j.shq
116.	Termalkos	Egey dengizi
117.	Toranto	Italiya
118.	Toyama	Yaponiya
119.	Tomini	Sulavesi
120.	Udskiy	Oxota dengizi
121.	Ulbaniskiy	Oxota dengizi
122.	Uosh	Buyuk britaniya sharqi
123.	Fin	Boltiq dengizi
124.	Faxsoflaun	Islandiya
125.	Fert-of lorn	Buyuk britaniya g'arbi
126.	Fert-of-fort	Buyuk britaniya sharqi
127.	Fiodosiyskiy	Qrim ya.o
128.	Xunafloun	Islandiya
129.	Xanjouvan	Xitoy dengizi
130.	Chemskiy	Kanin yarim oroli sharqi
131.	Shelixov	Kamchatka
132.	Shannan	Irlandiya
133.	Sharqiy koreya	Koreya
134.	Eysselman	Niderlandiya
135.	Erdek	Marmar dengizi
136.	Yana	Lena delta
137.	Yarilgan buxtasi	Qrim ya.o
138.	Qizlar qo'ltig'i	Kaspiy dengizi
139.	Qora-bo'g'oz-gul	Kaspiy dengizi
140.	Qozoq	Kaspiy dengizi

KO'LLAR

№	NOMI	№	NOMI
1.	KASPIY	7 3.	CHUD
2.	OROL	7 4.	GALA
3.	LADOGA	7 5.	IZIK
4.	ONEGA	7 6.	XANDI

5 .	ILMEN	7 7.	JENEVE
6 .	SELIGER	7 8.	KUSH
7 .	PSPOV	7 9.	APALONT
8 .	ELTON	8 0.	IZEO
9 .	ARALSOR	8 1.	KOMO
1 0.	MANOCH- BOTIG'I	8 2.	BOLSENA
	LAMA	8 3.	TRAZIMENSKA YA
1 1.	PYASINO	8 4.	VALA-DI- KOMKO
1 2.	XANTAY	8 5.	GARDA
1 3.	CHANI	8 6.	LAGO- MAUJORE
1 4.	KARASOR	8 7.	KIMZE
1 5.	MARNAKOL	8 8.	BODENSKOV
1 6.	QIZILKON	8 9.	LOX-MASIK
1 7.	JALAULI	9 0.	LOX KORRIB
1 8.	SILETITENIZ	9 1	BALXASH
1 9.	SALTAIM	9 2.	QUSHMURUN
2 0.	IK	9 3.	SARIQMISH
2 1.	BAYKAL	9 4.	RITSA
2 2.	DALAYNOR	9 5.	VAN
2 3.	KATTA-ERAM	9 6.	CHILDIR
2 4.	KICHIK-ERAV	9 7.	ERSEN
2 5.	TAYMIR	9 8.	SEVAN

2 6.	KETA	9 9.	SASIK-QRIM
2 7.	XUPSUGUL	1 00.	DONUZLAV- QRIM
2 8.	KO'LUNDIN	1 01.	SNYARDVI
2 9.	USBUG'-NUR	1 02.	MAMRI
3 0.	XANKA	1 03.	REZNAS
3 1.	NAROCH	1 04.	VIRTSYAR
3 2.	TARKOS	1 05.	POYANXU
3 3.	LOBNOR	1 06.	XANKA
3 4.	DUNTINXO	1 07.	DALAYNOR
3 5.	BAGRASHKKO' L	1 08.	NAMTSO
3 6.	SELLING	1 09.	SHAELTEKO'Z
3 7.	TEKE	1 10.	TENGIZ
3 8.	SARIKONA	1 11.	QORAQAYIN
3 9.	ZRIS	1 12.	OLAKO'L
4 .	ZAYSAN	1 13.	EBINUR
4 1.	SAYRAMNUR	1 14.	SARTLAN
4 2.	SHANGLITENIZ	1 15.	SASSIQKO'L
4 3.	SANGKO'L	1 16.	QORAKO'L
4 4.	CHATIRKO'L	1 17.	BIYLIKO'L
4 5.	VENERN	1 18.	IMANDRA
4 6.	SAYMA	1 19.	URMIYA
4 7.	GOPLO	1 20.	MYURITS

4 8.	EZERA	1 21.	KIMZE
4 9.	GOCHALKIVI	1 22.	RAZIM
5 0.	NOYZIDLER-ZE	1 23.	BALATON
5 1.	OXRIT	1 24.	SKADAR
5 2	PRESTA	1 25.	VETTERN
5 3.	MELEVEN	1 26.	SILYAN
5 4.	STURSHEN	1 27.	OULUYARVI
5 5.	ELMAREN	1 28.	KEYTELE
5 6.	MESA	1 29.	NYASIYARVI
5 7.	YALPUT	1 30.	BOLON
5 8.	LOX-NEY	1 31.	LOX-DERG
5 9.	LOX-RI	1 32.	LOX-KON
6 0.	NGANGLARING	1 33.	NANIXU
6 1.	UBSUNUR	1 34.	SHITZYUXU
6 2.	XUBSUGUL	1 35.	GAOBAOXU
6 3.	KUKUNUR	1 36.	ROIN-NUR
6 4.	XARA-NUR	1 37.	KUTTYARO
6 5.	XARA-US-NUN	1 38.	TONLESAP
6 6.	BIVA	1 39.	DERYACHEY
6 7.	TOYA	1 40.	DJARIN-NUR
6 8.	KEMEN	1 41.	URMIYA
6 9.	SABARI	1 42.	TVERIAD

7 0.	O'LIK	1 43.	TUZ
7 1.	VAN	1 44.	BEYSHEXIR
7 2.	EGRIDIL	1 45.	IZNIN

GEOGRAFIK OB'EKTLAR

- ❖ Chekka nuqtalar: Cheluskin burni, Dejnev burni, Rok, Play, Ratmanov oroli.
- ❖ Dengizlar: Barens, Bering, Boltiq, Ok, Laptevlar, Kara, Larkiy, Sibir, Janubiy Xitoy.
- ❖ Qo'ltiklar: Fors, Fin, Botnik, Riga, Adan, Biskau, Bengaliya, Shelexov.
- ❖ Bo'g'ozlar: La-Mansh, Ra-de-Kale, Skagerrak, Kat Gat, Bering, Laperuza, Malakka.
- ❖ Orollar: Shpitsbergen, Frans Iosif Yeri, Vrangeli, Kuril Yapon, Filippin, Katta Zond, Yava, Shri-Lanka, Buyuk Britaniya, Islandiya, Irlandiya, Aleut.
- ❖ Yarimorollar: Kola, Taymir, Chukotka, Kamchatka, Xindi-Xitoy Malakka, Xindiston, Arabiston, Kichik, Osiyo, Bolqon, Apenin Pireneya, Skandinaviya, Sinay.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR.

- ❖ Yevrosiyo matrigi qirg'oqlarining uzunligi 100000 km dan ortadi.
- ❖ Yevropa qirg'oqlarining uzunligi esa 38000 km.
- ❖ Osiyo qirg'oqlarining uzunligi 62000 km.
- ❖ Osiyo bilan Yevropa o'rtasidagi chegara -Ural tog'lari, Elba darsi, Kaspiy dengizining shimoli, Kuma Manich chukmasi, Azov dengizi, Qora dengiz va uning bo'g'ozlari orqali o'tadi.
- ❖ Jung'oriya Olatovi — yer sharida qurikqlikda dengizdan eng uzoq bo'lgan ob'ekt hisoblanadi.

GEOLOGIK TUZILISHI VA FOYDALI QAZILMALARI.

- ❖ Tekisliklar: Sharqiy Yevropa, G'arbiy Yevropa.
- ❖ Yassi tog'liklar: O'rta Sibir, Arabiston, Dekan, Qozog'iston.
- ❖ Pastteksiliklar: Kaspiybo'yi, Hind-Gang, Turon.
- ❖ Tog'lik: Tibet, Eron.
- ❖ Tog'lar: Pireneya, Alp, Karpat, Ural, Kavkaz, Oltoy, Pomir, Tyan-Shan, Himolay.
- ❖ Chukqqilar: Jamolungma, Somoniy, Monblan, Beluxa,
- ❖ Botiqlar: Gxor (O'lik dengiz), Turfon, Qoragiyo, Sariqamish, Ming buloq.
- ❖ Vulqonlar: Vezuviy, Etna, Gekla, Fudziyama, Krakatau, Kluchi Sopkasi.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR.

- ❖ Yer sharidagi yillik amplituda (harorotlar o'rtasidagi farq) Verxoyanskda kuzatilgan -106,7 C. Eng sovuq - 70 S, eng issiq+36,7
- ❖ Eng ko'p yog'in 1860-1861 - yillarda Cherrapunjada qayd etilgan " 26400 mm (2 m 64 sm).
- ❖ Cherrapunjada o'rtacha yillik yog'in - 12000 mm.
- ❖ Ximolay tog'larida barcha balandlik iqlim mintaqalari mavjud
- ❖ Yaponiya, Fillipin orollari "tayfun" shamollariidan kuchli zarar ko'radi, bu shamollar tezligi soatiga 400 km gacha boradi.
- ❖ Arabiston yarimorolidagi ko'pgina mamlakatlar sug'orishda dengiz suvini chuchuklantirib foylanadilar.

TABIAT ZONALARI.

- ❖ Tayga yer sharidagi o'rmonlar ichida eng yirigi bo'lib, uning maydonlari 1 mlrd. ga. dan oshadi.
- ❖ Tibet va Ximolay tog'larining 6000 metr dan baland qismlarida eng baland o'suvchi lyutik nomli gulli o'simlik o'sadi. Bu tog' sovuq iqlimidagi qor-muz tabiat zonasidir.
- ❖ Uzoq Sharqdagi musson o'rmonlarida "Xayot ildizi" degan ma'noni anglatuvchi - jenshen deb ataluvchi dorivor o'simlik o'sadi.
- ❖ Los bug'usining og'irligi 400 kg, shohlarining uzunligi 2 metrgacha boradi.
- ❖ Yevropa keng bargli o'rmonlari uchun xos bo'lgan o'simliklar dub va bukdir.
- ❖ Aralash va keng bargli o'rmonlardagi zubr, Ussuriya yulbars "Qizil kitob" ga kiritilgan.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR

- ❖ Bambuk - dunyoda eng baland bo'yi o'tsimon o'simlik. Uning bo'yi 55 m, diametri 30 sm gacha boradi, ayrim turlari sutkasiga 94 sm gacha o'sadi, yosh novdalaridan shakar olinadi, yog'ochidan mebel yasaladi.
- ❖ Bambuk ayig'i (katga panda) ning bo'yi 1,8 m, quyruq'ining uzunligi 30 sm. Xitoyning tog' o'rmonlarida yashaydi yosh bambuk novdalari bilan oziqlanadi.
- ❖ Eng uzun chirmovuq - rotang bo'lib, uning uzunligi 300 metr keladi.
- ❖ Hindi-Xitoy yarimorolida og'irligi 2 gr keladigan ko'rshapalak yashaydi. U sut emizuvchilar ichida eng kichigi xisoblanadi.
- ❖ Tibet tog'larida 6000 metr balandda -yak deb ataluvchi hayvon yashaydi. Hindiston fili - sutemizuvchi xayvonlar orasida eng uzoq umr (80 yil) ko'ruvchichi hisoblanadi.

GEOGRAFIK OB'EKTAR.

- ❖ G'arbiy Yevropa, Yava, Buyuk Xitoy tekisligi, Gang deltasi, Tibet, Gobi, Arabiston cho'li.

- ❖ MDX davlatlari: Rossiya, Ukraina, Qozog'iston, O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirgiziston.
- ❖ Yirik davlatlar: Rossiya, Xitoy, Hindiston, Saudiya Arabistoni, Eron, Yaponiya, Turkiya, B.Britaniya, Italiya.
- ❖ Mitti davlatlar: Vatikan, Andorra, San-Marino, Linxenshteyn, Monako, Singapur, Lyuksemburg, Nauru, Kiribati.

O'RTA YEVIROPA

- ❖ Tog'lari: Monblan, Gerlaxovski -Shtit cho'qqisi, Kontabriya, Pioeneya Andamuz tog'lari, Alp, Karpat tog'lari.
- ❖ Tekisliklari: Pudan, O'rta Dunay, Quyi Dunay pastekisliklari.
- ❖ Daryolari:Dunay, Elba, Odra, Visla, Rioni, Tisa.
- ❖ Orollari: B.Britaniya, Irlandiya.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR.

- ❖ Alp-Karpat tog'laridagi muzliklar maydoni - 4140 kv km.
- ❖ O'rta Yevropadagi eng baland cho'qqi Monblan - 4810 m.
- ❖ Eng ko'p yog'in Alpning g'arbiy yonbag'riga tushadi, 3000-3500 mm.
- ❖ Alp tog'larida 15-27 km uzunlikdagi muzliklar bor.
- ❖ Yevropada quyidagi tabiiy-geografik ulkalar ajratilgan: Shimoliy, Sharqiy, O'rta va Janubiy Yevropa.

SHARQIY YEVIROPA.

- ❖ Balandliklar: Valday, Moskvayoni, Dneprbo'yi, O'rta Rossiya, Donetsk kryaji, Timan kryaji.
- ❖ Tekisliklar: Pechora,Oka-Don, Dneprbo'yi, Kaspiybo'yi, Poless.
- ❖ Daryolar: Dnepr, Don, Dnestr, Pechora, Shimoliy Dvina, G'arbiy Dvina, Volga, Ural.
- ❖ Ko'lar: Chud, Ilmen, Ladoga, Pskov, Onega, Boskunchok, Valday, Elton.

SHARQIY OSIYO.

- ❖ Sharqiy Xitoy, Koreya yarimoroli, Tinch okean, Yapon dengizi, Sariq, Sharqiy Xitoy, Janubiy Xitoy dengizlari, Gobi cho'li, Sinlin tog' tizmasi, Gichxji tog'lari, Buyuk Xitoy pastekisligi, Shandun tog'lari, Nanlin va Uishan tog'lari, Xuanxe, Yanszi daryolari.

MARKAZIY OSIYO.

- ❖ Eng yuqori yalpi quyosh radiatsiyasi kuzatiladi.
- ❖ Yozda kontinental tropik xavo massalari, qishda kontinental mo'tadil havo massalari ustun.

- ❖ Cho'llar, tog'lar yuzalari zaif issiqliq o'tkazuvchanlik bilan farqlanadi.
- ❖ Qozog'istonning akmola va Turkmanistondagi Kushka shaharlari Markaziy Osiyoda dunyodagi baland cho'qqilardan biri (Chogori 8611 m) va eng chuqur botiqlardan biri (Turfon 154 m) joylashgan.

JANUBIY OSIYO.

- ❖ Tog'lar: Himolay, Jomolungma cho'qqisi, Kichik Himolay, Katta Himolay, G'arbiy Gatt, Sharqiy Gatt, Dekan yassi tog'ligi.
- ❖ Tekisliklar: Hind-Gang pasttekisligi, Tar cho'li.
- ❖ Daryolar: Hind-Gang, Braxmaputra, Mekong, Jamna, Gadavari, Maxanadi, Krishna.

QO'SHIMMA MA'LUMOT.

- ❖ Vasko da Gama 1498 yil borgan Kalkutga shahri xozir Koji Kade deb nomlangan.
- ❖ Temir daraxt, qizil daraxt, qora daraxtlardan a'lo sifatli mebellar tayyorlanadi.
- ❖ Katta Zond orollarida odamsimon maymunlardan orangutan va gibbonlar uchraydi.
- ❖ Hindiston fili, yovvoyi xo'kiz, yo'lbars "Qizil kitob"ga kiritilgan.
- ❖ Himolay tog'lar etaklarida o'tish qiyin bo'lgan tropik changalzor - jungli o'sadi.

JANUBI – G'ARBIY OSIYO.

- ❖ Yer shari quruqligining eng past cho'kmasi O'lik dengiz sathi 405 m.
- ❖ Arabiston ya osi togligi Fors kultigiga avval kirga keyin pasttekislikka aylanadi.
- ❖ Janubi-G'arbiy Osiyo mamlakatlarida dengiz suvlaridan chuchuklashtirib foydalanish yaxshi yulga qo'yilgan.
- ❖ Arabiston yarimorolining tog' qismidan fosforit, Fors ko'rfazidan, neft va gaz eng ko'p kazib olinadi.
Qo'shimcha ma'lumotlar.
- ❖ Dastlabki odamlar tabiatning tayyor maxsulidangina foydalanishga» ular butunlay tabiatga bog'lik bo'lib yashaganlar.
- ❖ Hozirgi kunda inson barcha narsalarni tabiatdan olmoqda, uni keskin o'zgartirib yubormoqda.
- ❖ Agar fan texnika yutuqlaridan unumli va oqilona foydalanilsa sayyoramiz 50 mlrd kishini bemalol boqishga imkoniyat mavjud ekan.
- ❖ Butun dunyoda tabiatga chiqarilgan faqat qattiq chiqindilar miqdori 12 mlrd tonnaga teng.
- ❖ Dunyo okeaniga har yil i 10 mln tonna neft tushmoqda.
- ❖ Yoqilg'ilarning yoqilishi oqibatida yiliga 20 mlrd tonnadan ortiq gazlar havoga ko'tarilmoqda va uni ifloslamoqda. Bu hodisa ozon pardasiga salbiy ta'sir etadi.

- ❖ Jaxonda 1 yil davomida qazib olinadigan rudalar va qurilish materiallari 125 mlrd tonna.
- ❖ Yil davomida xavoga 1 mlrd tonna chang chiqadi.
- ❖ Agar eramiz 1800 - yilgacha har 55 yilda 1 tur hayvon yo'qolgan bo'lsa, hozir xar yili 1 ta tur hayvon turi yo'qolmoqda.
- ❖ "Qizil kitob" ning 3 ta turi mavjud bular: xalkaro, milliy va maxalliy "Kizil kitob" lar.
- ❖ 1 m^3 iflos suv 40 - 60 m^3 toza suvni ifloslaydi.
- ❖ Dunyoda har bir shahar aholisiga yiliga 300 kg ahlat to'g'ri keladi.
- ❖ "Qizil kitob" da qizil, ko'k, oq, sariq sahifalar bo'ladi. Eng xavflisi qizil va ko'k varaqlar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Baratov P. Sultanov YU. Tabiiy geografiyasidan laboratoriya mashg'ulotlari. T. 1984.
2. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. T. 1996.
3. Baratov P., M.Mamatqulov, A.Rafiqov. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. T.2002.
4. Gvozdetskiy N.A. Sredneaziatskaya gornaya strana. Fiziko-geograficheskoe Rayonirovanie 1968.
5. A. Soatov. A. Abdulqosimov. M. Mirakmalov. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6- sinf o'quvchilari uchun darslik
6. P.G'ulomov. R. Qurbonniyozov. Tabiiy geografiya
7. P.G'ulomov, H. Vahobov, P. Baratov, M. Mamatqulov O'rta Osiyo va O'zbekiston tabiiy geografiyasi
8. Payoz Musayev, Rustam Qurbonniyozov. Geografik o'yinlar

MUNDARIJA

Kirish	3
Eng, eng, eng	4
Xaritalar	8
Sayyoralar	11
Litosfera	12
Gidrosfera	16
Atmosfera	20
Biosfera	23
Umumiy tabiiy geografiya	32
Materiklar haqida ma'lumotlar	35
Afrika materigi	37
Avstraliya materigi	44
Antarktida materigi	46
Janubiy Amerika materigi	47
Shimoliy Amerika materigi	51
Yevrosiyo materigi	56
Foydalanilgan adabiyotlar	73